

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLAM İKTİSADİ VE FİNANSİ (DİSİPLİNLERARASI) ANABİLİM DALI

**FAİZ TEMELLİ KAPİTALİST İKTİSADİ SİSTEMİN
DAVRANIŞ KODLARI VE İSLAM İKTİSADİ İLE
MUKAYESESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAŞİM YANAR

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MEHTERHAN FURKANİ

AKSARAY-2025

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI VE FİNANSI (DİSİPLİNLERARASI) ANABİLİM DALI

FAİZ TEMELLİ KAPİTALİST İKTİSADİ SİSTEMİN
DAVRANIŞ KODLARI VE İSLAM İKTİSADI İLE
MUKAYESESİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAŞİM YANAR

DANIŞMAN : DOÇ. DR. MEHTERHAN FURKANİ

JÜRİ ÜYESİ : DOÇ. DR. MEHMET SAMİ YILDIZ

JÜRİ ÜYESİ : PROF. DR. NECMETTİN GÜNEY

AKSARAY-2025

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Haşim

Soyadı : YANAR

Bölümü : İslam İktisadı ve Finansı (Disiplinlerarası)

İmza :

Teslim Tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Faiz Temelli Kapitalist İktisadi Sistemin Davranış Kodları ve İslam İktisadı ile Mukayesesi

İngilizce Adı : The Behavioral Codes of the Interest-Based Capitalist Economic System and Its Comparison with Islamic Economics

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Haşim YANAR

İmza :

T.C.
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
JÜRİ ONAY SAYFASI

Haşim YANAR tarafından hazırlanan “Faiz Temelli Kapitalist İktisadi Sistemin Davranış Kodları ve İslam İktisadı ile Mukayesesi” başlıklı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam İktisadı ve Finansı Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

	<u>Kabul</u>	<u>Ret</u>	<u>İmza</u>
Danışman: Doç. Dr. Mehterhan FURKANİ İslam İktisadı ve Finansı, Aksaray Üniversitesi	☐	☐	
Üye: Doç. Dr. Mehmet Sami YILDIZ İslam İktisadı ve Finansı, Aksaray Üniversitesi	☐	☐	
Üye: Prof. Dr. Necmettin GÜNEY İslam Hukuku ,Necmettin Erbakan Üniversitesi	☐	☐	

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nuntarih ve sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Haluk DUMAN

TEŞEKKÜR SAYFASI

Bu yüksek lisans tezinin hazırlanması sürecinde pek çok konuda değerli katkılar sunulmuştur. Kapitalist İktisadi Sistemi'n süreçleri değerlendirilmiş, yaşanan olumsuzlukların nedeni olarak Kapitalizmin davranış kodları deşifre edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede, kapitalizmin temel davranış kodları arasında faizin diğer ticari faaliyetler gibi normal bir getiri aracı olarak kabul edilmesinin doğurduğu sonuçlar ele alınmıştır. Paradan para kazanmak üzere inşa edilen kapitalist finans sisteminin üretim ekonomisine, toplum davranışlarına, politik ve ideolojik eğilimlere nasıl yansıdığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Son olarak, Kapitalist İktisadi Sistem, İslam İktisadı ile kısmen de olsa mukayese edilmek suretiyle, yine İslam İktisadı ekseninde çözüme ilişkin hususlara kapı aralanmıştır. Tüm bu süreçte, içten, samimi ve sabırlı katkılarıyla bu çalışmaya destek olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Mehterhan FURKANİ'ye teşekkürü bir borç bilirim.

ÖZET

Bu tez, insanlık tarihinin sosyoekonomik dönüşümlerini, hayatta kalma içgüdü ve ihtiyaçların karşılanması yönelik arayışlar ekseninde ele almaktadır. Avcılık ve toplayıcılıkla başlayan bu iktisadi evrim, zaman içinde tarım, sanayi ve teknoloji temelli sistemlere doğru ilerlemiş; bu süreçte toplumsal yapılar da kabile düzeninden modern ulus-devletlere kadar çeşitlenmiştir. Özellikle Sanayi Devrimi sonrasında Batı Avrupa’da gelişen sermaye birikimi, günümüz kapitalist iktisadi sisteminin kurumsallaşmasının zeminini hazırlamıştır. Bu sistemin merkezinde yer alan faiz mekanizması, servetin belirli ellerde yoğunlaşmasına, sınıf farklılıklarının derinleşmesine ve küresel düzeyde ekonomik eşitsizliklerin artmasına neden olmuştur. Sömürüye dayalı bu yapı, iç savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar ve ekonomik krizler aracılığıyla dünya genelinde toplumsal huzuru tehdit eden bir unsur haline gelmiştir. Bu çalışma, kapitalist iktisadi sistemin faiz merkezli işleyişini eleştirel bir yaklaşımla incelemekte, bu sistemin doğurduğu ekonomik ve sosyal sorunların kökenlerine ışık tutmaktadır. Tez, İslam iktisadının faiz yasağını merkeze alarak, mevcut sisteme alternatif bir model önerisi sunmayı amaçlamaktadır. İslam ekonomisinde yasaklanan faiz, sadece bir finansal araç değil, aynı zamanda sömürüye ve haksız servet transferine dayalı gayrimeşru bir düzenin sembolü olarak değerlendirilmekte; bireyi ve toplumu ekonomik zulümden koruyan ahlaki bir ilke olarak ele alınmaktadır. Çalışma, borca dayalı finans yerine, üretime ve risk-kâr paylaşımına dayalı modelleri ön plana çıkarmaktadır. Öz kaynakların doğrudan yatırıma dönüştürüldüğü ve spekülasyon etkilerden arındırılmış finansal yapıları esas alan İslam iktisadı, sürdürülebilir, adil ve insani bir ekonomik düzenin inşasına katkı sunma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda tez, mevcut kapitalist sistemin eleştirisinin ötesine geçerek, İslami bir perspektiften alternatif bir iktisadi paradigma arayışına kapı aralamaktadır. Çalışma, bu amaca ulaşmak için metodolojik olarak karşılaştırmalı analiz yöntemini kullanmakta; kapitalist ve İslam iktisat sistemlerini, temel prensipleri ve sonuçları üzerinden mukayese etmektedir.

Anahtar Kelimeler : Kapitalist İktisadi Sistem, İslami İktisadi Sistem, Faiz, Zekat

Bilim Kodu : 118313

Sayfa Adedi : 79

Yazar : Haşim YANAR

Danışman : Doç. Dr. Mehterhan FURKANİ

ABSTRACT

This thesis examines the socio-economic transformations in human history through the lens of the instinct for survival and the quest to meet basic needs. This economic evolution, which began with hunting and gathering, has progressed over time towards systems based on agriculture, industry, and technology; during this process, social structures have diversified from tribal systems to modern nation-states. Capital accumulation, which developed in Western Europe, particularly after the Industrial Revolution, paved the way for the institutionalization of today's capitalist economic system. The interest mechanism at the heart of this system has led to the concentration of wealth in certain hands, deepening class differences, and increasing economic inequality at the global level. This exploitative structure has become a threat to social peace worldwide through civil wars, political instability, and economic crises. This study critically examines the interest-centered functioning of the capitalist economic system, shedding light on the roots of the economic and social problems it has created. The thesis aims to propose an alternative model to the current system, centering on the prohibition of interest in Islamic economics. Interest, which is prohibited in Islamic economics, is considered not only a financial instrument but also a symbol of an illegitimate order based on exploitation and unjust wealth transfer; it is regarded as a moral principle that protects individuals and society from economic oppression. The study highlights models based on production and risk-profit sharing rather than debt-based finance. Islamic economics, which is based on financial structures that are free from speculative effects and where own resources are directly converted into investment, has the potential to contribute to the construction of a sustainable, fair, and humane economic order. In this context, the thesis goes beyond criticizing the current capitalist system and opens the door to the search for an alternative economic paradigm from an Islamic perspective. To achieve this goal, the study uses comparative analysis as its methodology, comparing capitalist and Islamic economic systems based on their fundamental principles and outcomes.

Keywords : Capitalist Economic System, Islamic Economic System, Interest, Zakat
Science Code : 118313
Number of Pages : 79
Author : Haşim YANAR
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Mehterhan FURKANİ

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKLARI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI.....	iii
TEŞEKKÜR SAYFASI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
KAPİTALİST İKTİSADİ SİSTEMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEMEL DİNAMİKLERİ	4
1.1. Kapitalist Sisteme Geçiş Süreci	4
1.2. Merkantilizm ve Kapitalizmin Yükselişi	5
1.3. Kapitalist İktisadi Sistemin Temel Dinamikleri.....	6
1.4. Kapitalist İktisadi Süreçler ve Doğurduğu İdeolojik Yaklaşımlar	8
1.4.1. Kapitalist Süreçlerin Toplumsal Yansımaları ve İdeolojik Eleştiriler	8
1.4.2. Sosyalist Alternatifler, Sermaye Hakimiyeti ve İdeolojik Sınırlılıklar	9
1.5. Kapitalizm, Protestanlık ve Bilim İttifakı	10
1.5.1. Kapitalist Düşüncenin Dinsel Zeminle İttifakı: Protestan Ahlakı	10
1.5.2. Kapitalizmin Entelektüel ve Bilimsel Zeminle İttifakı	12
1.6. Kapitalizmin Davranış Kodları ve Tüketim Kültürü	13
1.6.1. Kaynak Temini ve Küresel Egemenlik İlişkisi.....	13
1.6.2. Manipülasyon, Tüketim ve Sistemsel Bağımlılık	14
1.6.3. Kapitalist Ahlakın İnşası ve Toplumsal Parçalanma.....	15
İKİNCİ BÖLÜM	17
KAPİTALİST İKTİSADİ SİSTEMDE FAİZ: KRİZ, EŞİTSİZLİK ve SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK SORUNLARI	17

2.1. Kapitalist Sistemde Faiz Kavramının Tarihsel Arka Planı ve Faizin Ekonomik Sistem İçindeki Rolü	17
2.1.1. Faiz Yasağının Tarihsel ve Dini Kökenleri	17
2.1.2. Faiz Ekseninde Kapitalist Ekonominin İşleyişi.....	18
2.1.3. Faizli Sistemde Servet Birikimi ve Eşitsizlik	18
2.2. Kapitalist İktisadi Süreçlerin Toplumsal ve Ekolojik Maliyeti.....	19
2.2.1. Faiz Ekseninde Üretken ve Finansal Sermaye Çatışması.....	19
2.2.2. Kapitalizmin Sosyal ve Ahlaki Sonuçları.....	20
2.2.3. Asya Krizi Örneği ve Faiz Temelli Sistemlerin Kırılganlığı.....	20
2.3. Kapitalist Sistemin Çevresel ve Sosyal Maliyetleri	21
2.3.1. Kaynak Tüketimi ve Ekolojik Tahribat	21
2.3.2. Çevresel Krize Yönelik Etik Sorunlar	22
2.3.3. Sömürü Ekonomisinin Küresel Dengesizliklere Etkisi	23
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	24
İSLAM İKTİSADI: TEMEL KAVRAMLAR VE FAİZ YASAĞININ GEREKÇELERİ.....	24
3.1. İslam İktisat Düşüncesinin Tanımı ve Temel İlkeleri	24
3.1.1. Kavramsal ve Etimolojik Çerçeve: “İktisat”ın Anlam Dünyası.....	24
3.1.2. Konvansiyonel İktisat Paradigması ve Eleştirisi: "Homo Economicus"un Yükselişi	25
3.1.3. İslam İktisadının Ontolojik ve Aksiyolojik Temelleri.....	26
3.1.4. İslam İktisadında Bereket Anlayışı	28
3.1.5. Bir Çözüm Olarak İslam İktisadı: Mevcut Krizlere Karşı Paradigma Teklifi....	28
3.2. İslam’da Faiz Yasağı: Kaynaklar ve Gerekçeler.....	29
3.2.1. Riba Kavramının Tanımı ve Kapsamı	29
3.2.2. Faiz Yasağının Kur’an-ı Kerim’deki Dayanakları ve Tedriciliği.....	30
3.2.3. Sünnet’te Faiz Yasağının Pekiştirilmesi ve Uygulaması.....	31
3.3. Faiz Yasağının İktisadi ve Sosyal Hikmetleri	32
3.3.1. Adalet ve Hakkaniyet İlkesi Açısından Faiz Yasağı	32
3.3.2. Ekonomik İstikrar ve Üretkenlik Açısından Faiz Yasağı.....	33
3.3.3. Sosyal Dayanışma ve Ahlaki Yapı Açısından Faiz Yasağı.....	33
3.4. Faizsiz Modelde Enflasyon, Üretim ve İstihdam İlişkisi	34
3.4.1. Faizsiz Sistemde Üretim ve İstihdam Dinamikleri.....	34
3.4.2. Faizsiz Sistem ve Enflasyonla Mücadele	35

3.5. İslam İktisadında Ticaretin Felsefi Temelleri ve Tedarik Zinciri Yönetimi Yaklaşımı (Enflasyon ve Arz Dengesine Etkisi)	37
3.5.1. Ticaretin Ahlaki Temelleri ve Arz Güvenilirliği.....	37
3.5.2. Tedarik Zinciri Yönetiminde İslam'ın Etik Katkıları ve Arz Kapasitesini Güçlendirme	38
3.5.3. Osmanlı İmparatorluğu Örneğinde Piyasa Düzenlemesi ve Arz İstikrarı	38
3.6. Küresel Krizler ve Faizli Sistemlerin Kırılganlığı	39
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	40
FAİZSİZ İKTİSADI SİSTEMİN KURUMSAL YAPISI VE FONKSİYONEL MEKANİZMALARI.....	40
4.1. İslâm İktisadında Emegın Değeri ve Çalışma Ahlakı	40
4.1.1. Kur'an ve Sünnet Kaynaklarında Emegē Atfedilen Değeri	40
4.1.2. Emek ve Mülkiyet İlişkisi: Âdil Kazanç İlkesi	41
4.1.3. Emek Ahlakının Toplumsal ve Kurumsal Yansımaları.....	41
4.2. Zekât Kurumu: Tanım, Fonksiyonu ve Modern Yorumlar	42
4.2.1. Zekâtın Sosyal Adalet ve Gelir Dağılımına Katkısı	42
4.2.2. Zekât Kurumuna Modern Yorumlar	43
4.3. İslam İktisadında Üretim-Ticaret-Zenginlik-Zekât İlişkisi.....	44
4.3.1. Üretim ve Ticaretin İslam İktisadındaki Önemi	45
4.3.2. Meşru Kazanma İçgüdüğü ve Zekâtın Zihniyeti Düzenleme Fonksiyonu	45
4.3.3. Zekâtın Zenginliği Meşrulaştırması ve Toplumsal Fonksiyonu.....	46
4.3.4. Zekâtın Üretim, Tüketim ve Servet Döngüsü Üzerindeki Rolü	47
4.4. Öz Kaynak ve Risk-Kâr Paylaşımına Dayalı Finansal Modeller.....	48
4.4.1. Faizsiz Finansın Temel Prensipleri: Risk ve Kâr Paylaşımı.....	48
4.4.2. Öz Kaynak Finansmanının Ekonomik ve Sosyal Faydaları	49
4.4.3. Kapitalist Sistemden Faizsiz Modele Geçiş Süreci	50
4.5. Helal-Haram Kavramı: Tüketim İhtirasını Kontrol Eden Mekanizma	51
4.5.1. Helal-Haram: Kıtlik Paradigmasına Karşı Bir Tüketim Felsefesi.....	51
4.5.2. Helal-Haram: İhtirası Frenleyen Bir Mekanizma	52
4.5.3. Tüketim Bilincinin Bir Kurumu Olarak Helal Gıda.....	53
4.6. Adalet ve Hakkaniyet Esaslı Ekonomik Model	54
4.6.1. İslam'da Adalet ve Ahlakın Ekonomik Faaliyetlere Etkisi	55
4.6.2. Kapitalist Sistemle Karşılaştırmalı Adalet Analizi.....	55
4.6.3. İnsan Merkezli ve Toplumsal Refah Odaklı Yeni Bir Sistem Arayışı	56

SONUÇ.....	58
KAYNAKÇA	60
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU	63

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Faizli ve Faizsiz Ekonomilerde İktisadi Yaklaşımların Karşılaştırılması.....	36
Tablo 2: Helal-Haram Kavramının Tüketim Felsefesi Açısından İktisadi Sistemlerle Karşılaştırılması.....	55

KISALTMALAR

s.a.v	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
H.	: Hicrî
hk.	: Hakkında
Hz.	: Hazreti
Ed.	: Editör
md.	: Maddesi
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TZY	: Tedarik Zinciri Yönetimi
trc.	: Tercüme eden
vb.	: Ve benzeri, ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarihsel süreç, insanlığın ekonomik düzen arayışlarının bir sonucu olarak, farklı medeniyetlerde farklı ekonomik yapıların ortaya çıktığını göstermektedir. Bir tarafta, inançsal ve ahlaki temeller üzerine inşa edilen, toplumsal uyumu ve disiplini önceleyen, zenginleşmeyi belirli etik kurallara bağlayan bir kaynak kullanımı anlayışı varken; diğer tarafta, özellikle Hristiyan Batı dünyasında, dinin sahil kaynaklarından koparılarak, oligarşik imtiyazları meşrulaştıran bir araca dönüştürüldüğü bir süreç yaşanmıştır. Bu durum, Batı toplumlarını derin bir güvensizlik sarmalına, çatışmalara ve iç savaflara sürükleyerek, kendi kaynaklarıyla ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmelerine neden olmuştur.

Yaşanan bu derin fakirlik süreci, Batı dünyasında kontrolsüz bir zenginleşme arzusunu tetiklemiştir. Yeni ticaret yollarının keşfi ve sömürgecilik faaliyetleri, yeraltı kaynakları bakımından zengin ancak siyasi olarak zayıf bölgelerin acımasızca sömürülmesine yol açmış, bu da Batı'da devasa sermaye birikimlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihsel birikim, yalnızca ekonomik bir büyüme sağlamakla kalmamış, aynı zamanda bu zenginliği kalıcı ve sürdürülebilir kılabilecek kurumsal ve ideolojik bir zemin de oluşturmuştur. Sanayi Devrimi'nin getirdiği sosyoekonomik kırılmalarla birleşen bu süreç, sermaye birikimine sahip kesimler ile emekçi sınıflar arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayan ve bu ilişkiyi meşrulaştıran "kapitalist iktisat" paradigmasını ortaya çıkarmıştır.

On yedinci yüzyıldan günümüze kadar geçen süreçte, kapitalist iktisat paradigması, neredeyse tüm iktisadi yaşamı kendi eksenini etrafında şekillendirmiştir. Bu sistem, bir yandan dünya ekonomisinde daha önce görülmemiş bir büyümeye olanak tanırken, diğer yandan da öngörülemez bir çok sosyal ve ekonomik sorunun büyümesine neden olmuştur. İnsanlık, kapitalist anlayışın yol açtığı bu girdaptan kurtulmak amacıyla çeşitli çözüm arayışlarına girmiş, sayısız kuramsal tartışma ve yeni sistem önerileri geliştirilmiştir. Ancak dikkat çekici bir gerçek şudur ki: Kapitalist iktisadi sistem içinde bugüne kadar birçok teori ve yaklaşım değişmişken, sistemin en merkezinde yer alan ve

finansal yapının temel aracı olan faize dair anlayış değişmemiştir. Faiz, kapitalist ekonominin vazgeçilmez bir unsuru olarak, yerini başka herhangi bir iktisadi fenomene terk etmemiştir.

Bu alışmada, Kapitalist İktisadi Sistem'in faiz merkezli davranış kodları, İşlam iktisadının aynı konuya yaklaşımıyla mukayese edilerek derinlemesine analiz edilecektir. Analiz, sisteme özgü faiz odaklı davranış kodlarının yol açtığı gelir adaletsizliği, finansal krizler ve çevresel tahribat gibi kronik sorunları, tarihsel ve teorik bir ereve deşifre etmeyi hedeflemektedir.

Bu analitik ve mukayeseli çerçeveyi kurarken, tezin kuramsal zemini ilgili akademik literatürün üç ana başlık altında sınıflandırılmasıyla güçlendirilmiştir:

1. Kapitalist İktisat Perspektifi: Kapitalist iktisat dūřüncesinin temellerini, ruhunu ve faiz kavramına yaklařımını anlamak amacıyla Adam Smith ve sistemin sosyolojik/etik analizini yapan Max Weber gibi Batılı dūřünürlerin eserlerine bařvurulmuřtur.
2. İşlam İktisadının Etik ve Makroekonomik Temelleri: Faiz yasağının İşlami iktisadi sistemdeki etik, hukuki ve makroekonomik temellerini ele alan; Sebahattin Zaim, Sabri Orman, Ahmet Tabakoğlu, Hamdi Döndüren, Sabri F. Ülgener ve Halit öloğlu gibi literatüre önemli katkısı olan akademisyenlerin çalışmaları temel alınmıştır. Ayrıca, Muhammed Umer Chapra'nın kapitalist sistemin doğurduğu küresel krizleri ve Mehmet Sami Yıldız'ın Kur'an ekseninde İşlam ekonomisi ile ilgili özgün bakış açısını yansıtan muhtelif eserlerine başvurulmuştur.
3. Hukuki ve Kurumsal Mekanizmalar: Faizsiz ekonomik düzenin hukuki altyapısı ve kurumsal araçları bağlamında ise İbrahim Paçacı'nın İşlam Ticaret Hukuku alanındaki çalışmaları merkeze alınmıştır.

Bu geniş kapsamlı literatür taraması, aynı zamanda tezin dördüncü bölümünde sunulan Zekât, risk-kâr paylaşımı ve helal-haram bilinci gibi faizsiz kurumsal mekanizmaların işleyişini inceleyen güncel akademik yayınları da kapsayarak tezin hem eleştirel hem de çözüme yönelik yönünü desteklemiştir. Bu sistematik tarama, tezin bilimsel dayanağını güçlendirecek ve iki sistem arasındaki yapısal farklılıkları daha net bir şekilde gözler önüne serecektir.

Dolayısıyla bu tez, mevcut sistemin sorunlarını teşhis etmenin yanı sıra, İslam iktisadının sunduğu adalet, hakkaniyet ve paylaşım ilkelerini esas alan, somut kurumsal araçlara dayalı sürdürülebilir bir ekonomik modelin potansiyelini ortaya koyarak alana özgün bir katkı sağlamayı hedeflemektedir. Çalışmanın nihai çıktısı, kapitalist sistemin ahlaki ve sosyal sonuçlarını eleştirerek, insanı, toplumu ve doğayı merkeze alan yeni bir iktisadi bakış açısının teorik ve kurumsal zeminini sunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST İKTİSADİ SİSTEMİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE TEMEL DİNAMİKLERİ

1.1. Kapitalist Sisteme Geçiş Süreci

Kapitalist iktisadi sistemin kökenleri, Orta Çağ'ın sonlarından itibaren Batı Avrupa'da yaşanan köklü sosyal, ekonomik ve kültürel dönüşümlere dayanmaktadır. Feodalizmin çözülmeye başladığı bu dönemde, Avrupa'da ciddi mali sıkıntılar ve kıtlıklar yaşanmakta, bu durum toplumları kontrolsüz bir zenginleşme arayışına itmekteydi.¹ Büyük Coğrafi Keşifler olarak adlandırılan süreç, bu arayışın somut bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Avrupalı devletler, yeni ticaret yolları keşfederek ve özellikle Amerika kıtasında bulunan kıymetli maden rezervlerini sömürerek önemli bir sermaye birikimi elde etmiştir. Sömürgecilik faaliyetleri aracılığıyla elde edilen altın ve gümüş, Avrupa'da modern anlamda büyük ölçekli sermaye birikimini oluşturmuş ve bu birikim, sanayi devrimine giden yolu açmıştır.

Sermaye birikiminin artmasıyla birlikte, ekonomik potansiyeli artan Avrupa'da üretimde ciddi fazlalıklar oluşmaya başlamıştır. Bu dönem, aynı zamanda Batı Avrupa'nın ekonomik gelişmişlik süreçlerinin temellerinin atıldığı ve kapitalist iktisadi sistemin ana dinamiklerinin şekillendiği bir evredir. Ticaretin hacmi genişledikçe, toplumda tüccarlar ve sermaye sahipleri yeni bir saygınlık kazanmış ve ekonomik hayatta giderek daha belirleyici bir rol oynamıştır. Bu yeni tüccar sınıfı, finans alanında bankacılık, ticari ortaklıklar ve sigortacılık gibi modern iktisadi kurumların gelişimine öncülük etmiştir.² Aynı zamanda bu süreç, faiz uygulamalarının da iktisadi hayat içinde giderek normalleşmesine yol açmıştır.

Ekonomik faaliyetlerin gelişimi ve artan ticaret hacmi, daha güvenli ve istikrarlı bir ortam gerektirmiştir. Bu ihtiyaç, hukuk sistemi, vergi mekanizmaları ve savunma gibi alanlarda kurumsal ve otoriter bir merkezi yönetimin, yani ulus devletin önemini artırmıştır. Tüccarların çıkarlarını korumayı ve yeni pazarlar keşfetmeyi hedefleyen devlet politikaları,

¹ Weber Max, *Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2019).

² Cem Korkut, *İslâm İktisadında Sermaye* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlar, 2021), 18.

merkantilist bir anlayışla şekillenmiştir. Bu merkantilist dönemde, kıymetli madenlerin elde edilmesi devlet politikalarının en önemli hedefi haline gelmiş, bu hedefe ulaşmak için sömürgecilik ve emperyalizm faaliyetlerinin temelleri atılmıştır. Bu süreçte, kaynakları sömürülen ülkeler geri kalmışlığa ve fakirliğe mahkûm edilmiş, Avrupa ise bu birikim sayesinde sanayileşme sürecine hız vermiştir.³

1.2. Merkantilizm ve Kapitalizmin Yükselişi

Adam Smith'in⁴ merkantilizm olarak adlandırdığı bu dönem, servetin temel göstergesi olarak altın ve gümüş gibi değerli madenlerin kabul edildiği bir anlayışa dayanıyordu. Bu anlayış, uluslararası ticarete dış ticaret fazlası vermeyi ve ülkenin değerli maden rezervlerini artırmayı esas alıyordu. Devletlerin ve tüccarların bu servet birikimine yönelik çabaları, Cem Korkut'un da belirttiği gibi, sermayenin zamanla belirli gruplarda ve kişilerde toplanmasını sağlamıştır.⁵ Feodalizmin küllerinden doğan bu dönem hem idari otorite hem de tüccarlar tarafından güçlü bir ekonomik korumacılık anlayışıyla karakterize edilmiştir. İhracatın üst düzeyde teşvik edildiği, ancak ithalatın kısıtlandığı bu politikalar, sermayenin sınırlı ellerde toplanmasına ve tüccar sınıfının ekonomik ve siyasi gücünün artmasına hizmet etmiştir.

Devlet desteğini arkasına alan ve hızla zenginleşen tüccar sınıfının sermaye birikimi, zamanla öyle bir seviyeye ulaşmıştır ki, bu sınıf devletlere bile borç verebilecek hale gelmiştir. Bu durum, tüccar sınıfının siyasi gücünü artırırken, sermayenin ve dolayısıyla ekonomik gücün belirli bir zümrenin elinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Ticaret hacminin artması, sermaye birikimini hızlandırmış ve bu birikim, sanayileşme sürecinin temel hareket kaynağı olmuştur. Böylece, merkantilizmin korumacı politikaları ve sermaye birikimi, klasik sanayi kapitalizminin oluşumuna zemin hazırlayan temel dinamikleri oluşturmuştur.

³ Sander Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e* (Ankara: İmge Yayınevi, 2017), 93-94.

⁴ "A Brief Biography of Adam Smith | Adam Smith Works" (Erişim 19 Ekim 2025).

⁵ Cem Korkut, "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı", *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 16/59 (17 Kasım 2020), 216.

1.3. Kapitalist İktisadi Sistemin Temel Dinamikleri

Kapitalist sistem, bireysel kâr ve kazanç elde etme arzusuna dayalı olarak gelişmiştir. Sanayileşmenin hızlanması, ticaret yoluyla elde edilen sermayenin üretim faaliyetlerine yönlendirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu dönüşümde, sermayenin giderek artan bir şekilde birikmesi, ekonomik yapının köklü bir değişimden geçmesinde kritik bir rol oynamıştır. Üretim araçlarının özel mülkiyete devriyle birlikte serbest piyasa ekonomisinin temelleri atılmış, bu da dinamik ve rekabetçi bir ortamın ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır.⁶

Ancak bu gelişim, beraberinde yeni yapısal sorunları da getirmiştir. Üretim araçlarının ve sermayenin belirli ellerde yoğunlaşması, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri derinleştirmiş, işçi sınıfının ortaya çıkmasına ve sömürsüne zemin hazırlamıştır. Kapitalizmin bu dinamikleri, bir yandan ekonomik büyümeyi ve yenilikleri teşvik ederken, diğer yandan gelir dağılımındaki adaletsizlikleri ve sosyal sorunları besleyen bir yapıya dönüşmüştür. Sonuç olarak, feodalizmden kapitalizme geçiş süreci, sadece ekonomik bir dönüşüm değil, aynı zamanda toplumun sosyal, siyasi ve ahlaki yapısını da derinden etkileyen karmaşık bir süreç olmuştur.

Merkantilist dönem, ekonominin kendi iç dinamikleriyle şekillendiği ve iktisadi yapının belirli bir kimlik kazandığı bir evre olarak öne çıksa da bu yapı zamanla artan sermaye birikiminin geliştirdiği baskı nedeniyle sürdürülemez hâle gelmiştir. Bu tarihsel kırılma noktasında Batı dünyası, Adam Smith'in 1776 yılında yayımladığı ve modern iktisat biliminin doğuşu olarak kabul edilen "Milletlerin Zenginliği" (The Wealth of Nations) adlı eseriyle yeni bir ekonomik paradigmanın eşiğine gelmiştir.⁷ Smith'in düşünceleri, sadece Avrupa ekonomilerini değil, zamanla tüm dünyayı derinden etkileyen ve "Klasik İktisat Teorisi" olarak bilinen düşünsel bir dönüşümün temelini oluşturmuştur. Bir başka deyişle batılı kapitalist anlamda iktisat biliminin doğuşu, İskoç ahlak filozofu ve iktisatçı Adam Smith'in çalışmalarıyla ilişkilendirilir.⁸

Klasik iktisat, merkantilizmin korumacı ve devletçi yaklaşımına bir tepki olarak doğmuştur. Üretime paralel olarak biriken sermayenin kullanım alanını genişletmek ve ekonomik faaliyetleri serbestleştirmek amacıyla, "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler"

⁶ Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2008), 211-215.

⁷ Korkut, "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı", 216.

⁸ Ahmet Tabakoğlu, "Bir İlim Olarak İslam İktisadı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 14.

(laissez-faire, laissez-passer) ilkesi temel alınmıştır.⁹ Adam Smith'in eserinde ortaya koyduğu "görünmez el" (invisible hand) kuramı, bu liberal yaklaşımın en önemli teorik dayanağıdır.¹⁰ Smith'e göre, bireyler kendi kişisel çıkarlarını maksimize etme güdüsüyle hareket ettiklerinde, merkezi bir otoritenin müdahalesine gerek kalmaksızın, piyasa mekanizması kendiliğinden en verimli ve toplumsal faydayı artırıcı bir dengeye ulaşır.¹¹ Bu teori, bireysel çıkar arayışını, toplumun genel refahını yükselten bir dinamik olarak konumlandırarak serbest piyasa ekonomisinin felsefi temelini oluşturmuştur.

Kapitalizmin bu temel prensipleri, 1776 yılından günümüze kadar farklı iktisadi ekoller tarafından çeşitli eleştirilere uğramış olsa da, sistemin özü ve ruhu büyük ölçüde değişmemiştir. Kapitalizm, özel mülkiyet, kâr güdüsü, serbest rekabet ve piyasa mekanizması gibi temel yapısal özellikler üzerine inşa edilmiştir. Bu sistemde üretim araçları özel kişilere ait olup, üretim kararları serbest piyasa koşullarında arz ve talep dengesine göre belirlenir. Bu dinamikler, bir yandan ekonomik büyümeyi, teknolojik yenilikleri ve verimliliği teşvik ederken, diğer yandan sınıflar arası eşitsizliği derinleştiren ve toplumsal sorunları artıran sonuçlar da doğurmuştur.¹²

Kapitalist sistemin gelişim süreci, aynı zamanda demografik ve sosyal yapıları da dönüştürmüştür. Sanayileşmeyle birlikte artan nüfus yoğunluğu, kentleşme hızını artırmış ve bunun sonucunda yeni toplumsal sorunlar ortaya çıkmıştır. Emek yoğun büyümeler, işçi sınıfının oluşmasına ve beklentilerini dile getirebilecekleri yeni ideolojik arayışlara zemin hazırlamıştır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalizmin sağladığı maddi büyüme, önceki dönemlere kıyasla belirgin şekilde artmış ve bu büyüme, küresel ölçekte demografik, kültürel ve mekânsal değişimleri beraberinde getirmiştir. Nitekim 18. yüzyılın başlarında dünya nüfusunun yaklaşık %10'u kapitalist sistemle bütünleşmiş ülkelerde yaşarken, aynı yüzyılın sonunda bu oranın %30'a ulaşması, kapitalist yapıların küresel etkisini gözler önüne sermektedir.¹³ Bu artış, sadece nüfusun artmasıyla değil, aynı zamanda kapitalist üretim biçimlerinin diğer coğrafyalara yayılması ve bu yapıların bir

⁹ Halit Çöloğlu, "İktisadi Sistemler Sistem-Doktrin-Eleştiri", Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları, (1987).

¹⁰ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 213.

¹¹ Adam Smith, *Milletlerin zenginliği*, çev. Haldun Derin (Ankara: M.E.B, 1948), 13-14.

¹² Sabahat Bayrak Kök, "Kapitalizmin Deşifresi: Kapitalist-Entelektüel İttifakı ve Bilim Değerindeki Düşüş ile Yaşanılan İlkesizlik", *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi* 10/1-Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU Armağan Sayısı (30 Mayıs 2023), 332.

¹³ Beşir Hamitoğulları, *Çağdaş iktisadi sistemler: strüktürel ve doktrinal bir yaklaşım* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1982), 188-189.

cazibe merkezi hâline gelmesiyle de açıklanabilir. Bu durum, kapitalizmin yalnızca ekonomik bir sistem değil, aynı zamanda küresel bir sosyoekonomik ve kültürel fenomen haline geldiğini göstermektedir.

1.4. Kapitalist İktisadi Süreçler ve Doğurduğu İdeolojik Yaklaşımlar

Kapitalist sistemin tarihsel gelişim süreci, sadece ekonomik kurumların değil, aynı zamanda düşünsel ve ideolojik yaklaşımların da şekillenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, kapitalizmin doğurduğu eşitsizlikler ve toplumsal sonuçlar hem klasik iktisat anlayışını hem de onun türevlerini hedef alan çok katmanlı eleştirilerin doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu eleştiriler ve ortaya çıkan ideolojik yönelimler, kapitalizmin sosyal maliyetlerini ve sistemsel çelişkilerini vurgulamıştır.

1.4.1. Kapitalist Süreçlerin Toplumsal Yansımaları ve İdeolojik Eleştiriler

Klasik iktisat anlayışı, Adam Smith'in "görünmez el" teorisiyle uzun süre Batı'da egemen bir paradigma oluşturmuş ve birey merkezli bir refah anlayışını öncelemiştir. Bu yaklaşım, bireylerin kendi çıkarlarını maksimize etme çabalarının toplumsal faydayı da artıracaklarını savunarak, devlet müdahalesini en aza indirmeyi hedeflemiştir.¹⁴ Ancak Sanayi Devrimi sonrasında ortaya çıkan hızlı nüfus artışı, kontrolsüz kentleşme, üretim süreçlerindeki derinleşen iş bölümü ve artan gelir eşitsizliği gibi olgular, bu paradigmanın gerçek hayattaki sosyal sorunlara çözüm üretmede yetersiz kaldığını göstermiştir. Kitleli işsizlik ve sosyal huzursuzluk gibi problemler, klasik iktisadın varsayımlarını sorgulamaya açmış ve yeni ideolojik yaklaşımların doğmasına neden olmuştur.

Halit Çöloğlu'na göre, iktisadi sistem, üretim faktörlerinin bir araya getirilmesi ve elde edilen mal ve hizmetlerin toplum bireyleri arasında nasıl dağıtılacağına belirlendiği yöntemler bütünüdür.¹⁵ Ancak kapitalist sistem, bu dağıtım sürecinde zamanla sınıfsal bir karakter kazanarak zenginliğin belirli gruplarda yoğunlaşmasına ve derin bir gelir adaletsizliğine yol açmıştır. Bu durum, kapitalist düzenin eleştirel biçimde yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır.

¹⁴ Korkut, "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı", 216.

¹⁵ Çöloğlu, "İktisadi Sistemler Sistem-Doktrin-Eleştiri", 16-17.

Adam Smith'in görüşleri, kendi döneminde bile bazı düşünürler tarafından eleştirilmiştir. James Maitland (Lord Lauderdale), Kıymet, Zenginlik ve Kapital adlı eserinde, "bireysel çıkar ile ulusal çıkar aynı şey değildir diyerek Smith'in birey merkezli fayda maksimizasyonu yaklaşımını sorgulamıştır.¹⁶ Benzer şekilde, Joseph Schumpeter Rae de Smith'in görüşlerinin felsefenin evrensel kurallarıyla çeliştiğini öne sürerek klasik paradigmayı eleştirmiştir. Bu bağlamda Adam Müller ve Friedrich List gibi düşünürler, devletin ekonomik kalkınmada aktif bir rol oynaması gerektiğini savunarak, milliyetçi ve müdahaleci ekonomi anlayışlarını geliştirmişlerdir. Ancak bu yönelimler, kapitalist sistemin bütüncül yapısını kökten değiştirmekten çok, onun belirli yönlerine yönelik düzeltici önerilerle sınırlı kalmıştır.

1.4.2. Sosyalist Alternatifler, Sermaye Hakimiyeti ve İdeolojik Sınırlılıklar

Kapitalist paradigmanın en radikal eleştirisi, Karl Marx'ın Kapital adlı eseriyle sistematik hale gelen sosyalizmden gelmiştir.¹⁷ Marx, kapitalist üretim tarzının, emek-sermaye ilişkisindeki sömürücü yapısını açığa çıkararak, sınıfsal çelişkilerin tarihsel bir zorunlulukla devrime yol açacağını savunmuştur.¹⁸ Bu kuramsal zemin, Sovyetler Birliği ve birçok Doğu Bloku ülkesinde sosyalist ekonomi deneyimlerinin temelini oluşturmuştur. Ancak bu modeller, Soğuk Savaş dönemi boyunca yaşanan emperyalist müdahaleler, içsel yapısal sorunlar ve üretim araçlarının verimsiz kullanımı gibi nedenlerle uzun vadeli bir alternatif olarak varlığını sürdürememiştir.

Kapitalist sistemin doğurduğu sorunlara karşı ortaya çıkan bu ideolojik yönelimler, zamanla refah, güvenlik ve toplumsal istikrar vaat eden programlar eşliğinde politik meşruiyet arayışına girmiştir. Ancak, ekonomik kaynakların sınırlılığı ve özellikle de finansal sistemler üzerindeki küresel sermaye hakimiyeti, bu ideolojilerin uygulama gücünü ciddi şekilde sınırlandırmıştır. Büyük sermaye grupları, yalnızca üretim araçlarını değil, aynı zamanda ekonomik karar mekanizmalarını da yönlendirme gücüne sahiptir. Bu durum, ideolojik politikaların sürdürülebilirliğini ciddi şekilde tehdit etmektedir. Devletin bazı kamusal alanlarda, özellikle tüketici davranışlarını yönlendirme noktasında belirli

¹⁶ Lauderdale James Maitland, *Kıymet, Zenginlik ve Kapital*, çev. Mehmet Alkan (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 64.

¹⁷ Arif Ersoy, *İktisadi Düşünceler Tarihi* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012), 323-324.

¹⁸ Karl Marx, *Kapital: Bir Ekonomi Politikiğin Eleştirisi*, çev. Alaattin Bilgi (İstanbul: Sol Yayınları, 1999), 92-102.

politikalar geliştirmesi mümkün olsa da, bu çabaların başarı düzeyi, büyük ölçüde mevcut ekonomik kaynakların kontrolü ile doğrudan ilişkilidir.

Sonuç olarak, kapitalist ekonomik sistemin işleyişi, ideolojik tercihlerden ziyade, sermaye birikimini elinde bulunduran güç odaklarının belirleyici olduğu bir düzene işaret etmektedir. Kaynak kullanımına dair kararların büyük ölçüde bu çıkar gruplarınca şekillendirilmesi, alternatif ideolojilerin iktisadi düzene müdahale kapasitesini önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Sermayenin dar bir kesimin kontrolünde yoğunlaşması, toplumsal faydayı önceleyen bir ekonomik modelin hayata geçirilmesini zorlaştırmaktadır. Bu nedenle, adil ve hakkaniyetli bir ekonomik model arayışı, günümüzde de önemini korumaktadır.

1.5. Kapitalizm, Protestanlık ve Bilim İttifakı

Kapitalist iktisadi sistem, Orta Çağ sonlarında Batı'da yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak şekillenmiştir. Bu yeni iktisadi yaklaşım, mevcut dinsel otoritenin ekonomik hayat üzerindeki etkisini tamamen kıramadığı noktada, onu kendi paradigmasına uygun hale getirme yolunu seçmiştir. Kapitalizm, bu süreçte sadece ekonomik bir sistem olmaktan çıkmış, aynı zamanda dönemin düşünsel ve kültürel kodlarını yeniden şekillendiren bir hegemonik yapı inşa etmiştir. Bu hegemonyanın iki temel ayağını, Protestan ahlakı ve bilimsel rasyonalizm oluşturmaktadır.

1.5.1. Kapitalist Düşüncenin Dinsel Zeminle İttifakı: Protestan Ahlakı

Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı klasik eseri, kapitalist zihniyetin gelişiminde Protestanlık mezhebinin, özellikle de Kalvinizmin, belirleyici rolünü gözler önüne sermiştir.¹⁹ Weber'e göre, geleneksel Hristiyanlık anlayışında dünyaya sırtını dönmeyi ve mistik bir yaşam sürmeyi öneren bir eğilim hakimken, Protestanlık bu anlayışı kökten değiştirmiştir. Protestan etik, bireyi dünyevi faaliyetlere yönelerek, disiplinli, çalışkan ve hesap verebilir bir hayat tarzı benimsemeye teşvik etmiştir. Bu yeni dinsel yaklaşım, bireyin dünyevi başarılarını uhrevi kurtuluşun bir işareti olarak görmüş ve ekonomik faaliyetleri, Tanrı'ya hizmet etmenin bir yolu olarak yorumlamıştır. Bu ahlâkın

¹⁹ Weber Max, *Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 45-70.

temeli “bu dünyada başarılı olan öbür dünyada da başarılı olur” fikri üzerine inşa edilmiştir.²⁰

Bu dönüşüm, sadece teolojik bir hareket olarak kalmamış, aynı zamanda Avrupa'nın siyasi ve toplumsal yapısını da derinden etkilemiştir. Nitekim, 1618-1648 yılları arasında Katolikler ile Protestanlar arasında başlayan 30 Yıl Savaşları, kıtanın siyasi haritasını yeniden şekillendirmiştir. Henry Kissinger'ın "Dünya Düzeni" kitabında da belirttiği gibi, bu uzun süren dini çatışmaların sonunda, Westphalia Barışı (1648) ile Avrupa, mezhep temelli bir düzen yerine, ulusal çıkarlar ekseninde işleyen ve ahlaki iddialara kayıtsız kalan bir güç dengesi sistemine yönelmiştir. Bu anlaşma, her ulusun kendi toprakları içinde mezhep seçme özgürlüğünü tanıyarak dini otoritenin kamusal alandaki gücünü zayıflatmış ve modern ulus devlet modelinin temellerini atmıştır²¹. Böylece Protestanlık, sadece bir inanç sistemi olmanın ötesinde, kamusal hayatın ve siyasi düzenin meşru bir unsuru haline gelmiştir.

Bu ittifakın temel motivasyonu, kapitalizmin işleyişi önündeki dini engelleri etkisizleştirmektir. Bu yeni yorum, faizi, geleneksel dini öğretilerdeki "sömürü" aracı tanımından uzaklaştırarak, onu ticaretin doğal ve meşru bir getirisi olarak görmeye başlamıştır. Kapitalizmle çelişen diğer dini yasaklar da benzer şekilde yeniden yorumlanarak, sınırsız zenginleşme arzusunun ahlaki ve dinsel olarak meşrulaştırılmasına zemin hazırlamıştır.

Bu dönüşüm, Martin Luther ve Jean Calvin gibi reformistlerin öncülüğünde şekillenmiştir.²² Kalvinist düşünce, dünyevi başarıyı kutsarken, bireyi hem ekonomik hem de toplumsal sorumluluk taşıyan bir özne haline getirmiştir.

Böylece Protestan ahlakı, yalnızca teolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda kapitalist üretim biçimlerinin zihinlerde kabul görmesini sağlayan kültürel bir devrim niteliği taşımıştır. Bu durum, sınırsız zenginleşme arzusunun ahlaki ve dinsel olarak meşrulaştırılmasına zemin hazırlamıştır.

²⁰ Tabakoğlu, “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, 33.

²¹ Henry Kissinger, *Dünya Düzeni*, çev. Sinem Sultan Gül (Boyner Yayınları, 2016), 31-39.

²² Weber Max, *Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 52.

1.5.2. Kapitalizmin Entelektüel ve Bilimsel Zeminle İttifakı

Kapitalizm, sadece dinsel kodlarla kurduğu uyumla değil, aynı zamanda bilimsel rasyonalizmle kurduğu stratejik ittifak sayesinde de evrensel bir sistem haline gelmiştir. Sabahat Bayrak Kök'ün de belirttiği gibi, iktisadi sistemler yalnızca üretim, tüketim ve bölüşüm gibi teknik süreçlerden ibaret değildir; onların arkasında, onları yönlendiren felsefi yaklaşımlar, kültürel değerler ve ahlaki kabuller yer almaktadır.²³ Kapitalizm de bu anlamda, Aydınlanma sonrası süreçte bilimin yükselişinden faydalanarak kendi entelektüel zeminini güçlendirmiştir.²⁴

İktisat tarihçisi Mark Blaug'a göre ise, Sanayi Devrimi'nin temelleri Smith'ten çok daha önce atılmış olup, Smith'in katkısı bu dönüşümü başlatmak değil, onu teorik bir düzlemde açıklamaya çalışmak olmuştur.²⁵

Bu sistem, "refah," "mutluluk" ve "fayda" gibi evrensel kabul gören kavramlar etrafında bilimsel bir çerçeve oluşturarak, ideolojik bir hegemonya tesis etmiştir. Kapitalist düşünce, özellikle Adam Smith gibi ahlak felsefesiyle yoğrulmuş düşünürler aracılığıyla teorik bir temele oturtulmuştur.²⁶ Max Lerner, Smith'in kapitalist sınıfa sağladığı bu teorik katkıyı eleştirerek, "Adam Smith'le birlikte ticari girişimin pratik düsturları bir teoloji statüsüne kavuştu" demiştir. Lerner'e göre Smith, bireyin kendi çıkarını gözetme arzusunu toplumsal fayda ile özdeşleştirerek, açgözlülüğe yeni bir saygınlık ve yağmacı dürtülere yeni bir kutsallık kazandırmıştır. Böylece Smith'in düşünceleri, kendi niyetinden bağımsız olarak, Avrupa'da güçlenen kapitalist sınıfın çıkarlarını destekleyen bir araç işlevi görmüştür.²⁷

Bu durum, kapitalizmin sadece bir ekonomik sistem değil, aynı zamanda belirli bir dünya görüşünü ve ahlaki kabulleri temsil eden entelektüel ve kültürel bir yapı olduğunu göstermektedir.

²³ Kök, "Kapitalizmin Deşifresi", 335.

²⁴ Mehmet Ali Ağaoğulları (ed.), *Batı'da Siyasal Düşünceler: Sokrates'ten Jakobenlere: Sokrates'ten Jakobenlere* (İstanbul: İletişim Yayınları, ts.), 517-522.

²⁵ Mark Blaug, *İktisat Kuramının Geçmişine Bakış*, ed. Ömer Faruk Çolak, çev. Alper Birdal (Ankara: Efil Yayınevi, 1962), 41-44.

²⁶ Tabakoğlu, "Bir İlim Olarak İslam İktisadı", 14.

²⁷ Max Lerner, "The Wealth of Nations", (1937), 1-4.

Son üç yüzyıllık süreçte, kapitalizm ile bilim arasındaki yapısal iş birliği, sistemin evrensellik iddiasını meşrulaştıran en önemli araçlardan biri olmuştur. Bilim, kapitalist sistemin meşruiyetini artıran ve onu toplumların zihniyet dünyasında kabul edilebilir kılan bir aparat haline gelmiştir. Bu hegemonya, özellikle az gelişmiş veya geri bırakılmış toplumlar nezdinde kapitalizmi ideal bir model olarak sunmuş ve sistemin küresel ölçekte yayılmasına hizmet etmiştir. Böylece, kapitalist sistem, sınırsız tüketim ve faiz temelli finansal ilişkilerine direnen diğer dini ve ahlaki yaklaşımların da değer kodlarını yeniden tanımlayarak, çok katmanlı bir hâkimiyet inşa etmiştir. Bu stratejik ittifak, kapitalizmin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda kültürel, siyasi ve inançsal düzeyde de köklü bir dönüşüm gerçekleştirmesini sağlamıştır.

1.6. Kapitalizmin Davranış Kodları ve Tüketim Kültürü

Kapitalist iktisadi sistem, on sekizinci yüzyıldan itibaren kaynak temininde üstünlüğü ele geçirerek, yalnızca ekonomik süreçleri değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel davranış kodlarını da derinden etkilemiştir. Bu sistem, ideolojik tercihleri daraltmakla kalmamış, bu boşluğu kendi çıkarlarına uygun yeni "zorunluluklarla" doldurmuştur.²⁸ Kaynakların kontrolünü elinde bulunduran kapitalist otorite, hegemonik bir düzen inşa etmiş ve bu düzenin doğası gereği, ekonomik aktörleri belirli aralıklarla kendisini yeniden inşa etmeye zorlamıştır. Bu süreç, kapitalizmin sadece bir ekonomik model değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi ve düşünce sistemi olduğunu ortaya koymaktadır.

1.6.1. Kaynak Temini ve Küresel Egemenlik İlişkisi

Kapitalist sistem, kaynak kullanımına dair imkanları ve ayrıcalıkları büyük ölçüde elinde tutan bir otoritenin hakimiyetini inşa etmiştir. Bu otoritenin temel motivasyonu, Cem Korkut'un da belirttiği gibi, "kadim bir istek olan kaynakları elinde tutma tutkusu"dur.²⁹ Bu tutku, çoğu zaman kendi iç huzurunu sağlama çabalarını bile geride bırakarak, sistemin devamlılığı uğruna toplumsal düzenin tüm bileşenlerini kendi menfaatleri doğrultusunda şekillendirmiştir. Bu bağlamda, kapitalist iktisadi süreçler, özellikle yer altı kaynakları bakımından zengin coğrafyalarda istikrarsızlık üretmeyi bir strateji olarak benimsemiştir.

²⁸ Tabakoğlu, "Bir İlim Olarak İslam İktisadı", 31-32.

²⁹ Korkut, "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı", 216.

David Harvey'in de altını çizdiği gibi, bu strateji, iç savaşları körüklemekten siyasi krizleri tetiklemeye, darbeleri organize etmekten toplumsal ayrışmaları derinleştirmeye kadar geniş bir yelpazede kendini göstermektedir.³⁰ Bu sayede kapitalist güçler, hem mevcut kaynaklar üzerinde kontrol sağlamak hem de gelecek nesillerin kaynakları üzerinde şimdiden bir hegemonya kurmaktadır.

Bu süreç, sadece ekonomik bir tahakküm kurmakla kalmamış, aynı zamanda ahlaki ve etik değerleri de araçsallaştırmıştır. Y.Mohan Bursalı ve diğerlerinin ifade ettiği gibi, kapitalizmin güce bürünmüş haliyle "daha fazla para ve güç kazanma uğruna harcanmayacak hiçbir ilke yoktur"³¹ anlayışı, ekonomik, politik ve sosyal eylemlere yön vermektedir. Bu durum, sistemin kendini meşrulaştırmak için ahlaki değerleri, insan haklarını ve özgürlük gibi kavramları araçsallaştırdığını, ancak bunları çoğu zaman kendi çıkarlarını garanti altına almak amacıyla kullandığını göstermektedir.

1.6.2. Manipülasyon, Tüketim ve Sistemsel Bağımlılık

Kapitalist yapı, dayatmalarını çoğu zaman "zorunluluk" kılıfıyla meşrulaştırmaktadır. Ekonomik alan başta olmak üzere, hukuk, eğitim ve medya gibi toplumsal kurumlar manipüle edilerek, sistemin lehine bir dil üretilmiş ve bu dil, zorunlu bir gerçeklik olarak topluma sunulmuştur. Bu manipülasyon, zamanla bireylerde bir zihinsel dönüşüme yol açarak, kendi istekleriyle sisteme tabi oldukları izlenimini vermektedir. Oysa bu itaat, özünde bir manipülasyonun ürünüdür. Sabahat Bayrak Kök'ün vurguladığı gibi, kapitalizm sunduğu her "nimeti" belirli koşullara, özellikle de sistemin işleyişine yönelik bir itaate bağlamakta; bu süreçte ise ahlaki özü görünmez kılarak onu sistematik biçimde arka plana itmektedir.³²

Kapitalist sistemin en belirgin davranış kodlarından biri, tüketim kültürünü teşvik etmesidir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde üretimden uzak, borçla beslenen tüketim alışkanlıkları, bireyleri ve devletleri sürekli olarak finansal sisteme bağımlı kılmaktadır. Kapitalist sistemin temel yaklaşımında, insan ihtiyaçlarının sınırsız, kaynakların ise sınırlı olduğunu savunsa da, insanları sürekli olarak yeni ve gereksiz ürünler tüketmeye

³⁰ Harvey Davit, *Yeni Emperyalizm*, çev. A.B.Güçlü (İstanbul: Metis Yayınları, 2004), 85-102.

³¹ Y. Bursalı Mohan Y. vd., *Örgütsel Yaşamda Güç ve Politika* (İstanbul: Gece Akademi, 2018), 15.

³² Kök, "Kapitalizmin Deşifresi", 337.

yönlendirerek yapay ihtiyaçlar ihdas etmektedir. Geri kalmışlıkla kompleks yaşayan birçok ülke, kapitalist iktisadi sistemi rol model olarak benimsemiş, ancak yeterli üretim imkânına sahip olamadıkları için tüketimi borçla finanse etmeye mecbur kalmışlardır.³³ Bu süreç, bireyleri tüketim kölesi, devletleri ise yüksek faizli borçlanma olmaksızın ayakta kalamayan yapılara dönüştürmektedir.

1.6.3. Kapitalist Ahlakın İnşası ve Toplumsal Parçalanma

Kapitalizmin inşa ettiği ahlak, görünüşte bir etik sistem sunsa da özünde sadece çıkarı merkeze alan bir davranış kodunu kurumsallaştırmaktadır. "Çalışmak, üretmek ve kazanmak" gibi kavramlar yüceltilirken, bu çerçevede oluşan sömürü düzeni görünmez kılınmakta, hatta erdemleştirilmektedir. Bu yapay ahlak, insanın sahip olma ve kontrol etme arzusunu merkeze alarak, bu eğilimlerin meşrulaştırılmasına hizmet etmektedir.

Kapitalist sistemin, hegemonya kurmaya çalıştığı toplumlarda sergilediği bir diğer davranış kodu ise, toplumsal ve bireysel bütünlüğü parçalama sürecidir. Kişisel haz ve konforun politik bir enstrümana dönüştürülmesi, toplumları atomize ederek kolektif dayanışma duygusunu zayıflatmaktadır. Bu durum, kapitalizmin sadece bir ekonomik model değil, aynı zamanda toplumları kendi çıkarları doğrultusunda yeniden biçimlendiren bir ideolojik aygıt olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, kapitalizmin ahlaki meşruiyeti araçsallaştırma çabası, insanî değerlerin, içsel ahlakın ve erdemin, sistemin çıkar odaklı yönelimine tâbi kılındığı bir düzenin habercisidir.

Sonuç olarak, kapitalist sistem, sınırsız tüketim ve faiz temelli finansal ilişkileriyle, bireyleri ve devletleri ekonomik ve kültürel olarak kendisine bağımlı hale getirerek, küresel bir tahakküm ağı inşa etmiştir.³⁴

Klasik iktisat çerçevesinde şekillenen çağdaş ekonomik sistemler, genel olarak yüksek bir maddi yaşam standardı sunsa da bu refahın toplumun yalnızca azınlık bir kesimi için geçerli olduğu eleştirilmektedir. Zira, Muhammed Akram Khan'a göre bu sistem, yalnızca materyalist hedefler ve ekonomik büyüme odaklı bir yaklaşım benimseyerek, ahlaki ilkeleri ve toplumsal adaleti göz ardı etmiştir.³⁵ Bu durum, sistemin bilimsel ve entelektüel

³³ Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, çev. Saraç Mehmet (İstanbul: İsfam Yayınları, 2018), 118-119.

³⁴ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 312-316.

³⁵ Muhammad Akram Khan, *İslam İktisadına Giriş*, çev. Gökhan Umut (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), 2.

temellerinin, ahlaki ve insani değerlerden bağımsız olarak inşa edildiğini ve bunun sonucunda kaynakların adil olmayan bir şekilde dağıtılmasına yol açtığını göstermektedir

İKİNCİ BÖLÜM

KAPİTALİST İKTİSADİ SİTEMDE FAİZ: KRİZ, EŞİTSİZLİK ve SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK SORUNLARI

2.1. Kapitalist Sistemde Faiz Kavramının Tarihsel Arka Planı ve Faizin Ekonomik Sistem İçindeki Rolü

Kapitalist iktisadi sistemin diğer dinî veya ideolojik iktisat anlayışlarından en belirgin farkı, faizi bir getiri aracı olarak meşru kabul etmesidir. Faiz, bu sistemin yalnızca finansal bir unsuru değil, aynı zamanda ruhunu ve işleyişini belirleyen temel taşıdır. Faizin bu merkezi konumu, sermayenin büyümesi ve birikimi için vazgeçilmez bir mekanizma olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, dünya nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan dört büyük dinin (İslam, Hristiyanlık, Yahudilik ve Hinduizm) faize karşı koyduğu yasak veya ciddi sınırlamalarla derin bir tezat oluşturmaktadır. Faiz, spekülasyon ve sınırsız kâr hırsı gibi uygulamalar, inanç temelli iktisadi anlayışların ahlaki ve etik değerleriyle çatışmaktadır.

2.1.1. Faiz Yasağının Tarihsel ve Dini Kökenleri

Tarih boyunca hem dini hem de felsefi düşünürler faizi ahlaki ve sosyal adalete aykırı bir uygulama olarak değerlendirmiştir. Örneğin, Antik Yunan filozofu Aristo, paranın kendiliğinden çoğalmasını, yani faizi, "doğaya aykırı" bir eylem olarak tanımlamıştır.³⁶ Yahudilik ve Hristiyanlık da, belirli dönemlerde faiz yasağı koymuş, borç ilişkisinde faiz almayı kınamıştır. Özellikle Hristiyanlıkta, Orta Çağ boyunca faiz (tefecilik) günah sayılmış ve yasaklanmıştır. Ancak Rönesans ve Reform hareketleriyle birlikte, özellikle Protestanlık ahlakının yükselişi, faizin ekonomik hayattaki konumunu dönüştürmüştür. Dünyevi başarıyı uhrevi kurtuluşun bir işareti olarak gören Protestanlık Ahmet Tabakoğlu'na göre "kapitalizmi hızlandıran bir ortam teşkil etmiştir".³⁷

³⁶ M. Kutluğhan Savaş Ökte, "Antik Çağda İktisadi Düşünce", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/24 (01 Temmuz 2008), 56-57.

³⁷ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 37-38.

Ancak İslamiyet, faiz yasağını daha kesin ve katı bir şekilde koymuştur. Kur'an-ı Kerim'de faiz (riba) kesin olarak yasaklanmış ve bu yasak, faizin sosyal adaletsizliğe yol açan sömürücü doğasına işaret etmiştir. Bu durum, İslam iktisadının, faizsiz bir ekonomik model üzerine inşa edilmesinin temelini oluşturmaktadır.

2.1.2. Faiz Ekseninde Kapitalist Ekonominin İşleyişi

Kapitalist sistemde, bireylerin kendi çıkarları peşinde koşması, ekonomik büyümenin ana motoru olarak görülür. Bu sistemde, faizden elde edilen gelir konusunda herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır. Kapitalizm, faizi, sermayenin doğal getirisi olarak kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda finansal sistemin işleyişini bu anlayış üzerine kurmuştur. Bu sistemde, borçlunun değil, alacaklının menfaati garanti altına alınmıştır. Korkut'un da ifade ettiği gibi, kapitalizmde en mutlu ve refah sahibi kişiler, servetlerini faiz yoluyla risksiz bir şekilde artırarak biriktirebilen kişilerdir.³⁸

Faiz, kapitalist sistemde sermaye ile üretim arasında bir arabulucu rolü oynar. Üretim yapmak isteyen girişimciler, yatırım için gerekli sermayeyi borç alarak temin ederken, sermaye sahipleri de paralarını faiz geliri elde etmek amacıyla borç verirler. Bu mekanizma, bir yandan yatırımları teşvik etme potansiyeline sahip olsa da, diğer yandan borçluyu sürekli bir faiz yükümlülüğü altına sokarak riski borçlanan tarafa yükler. Bu durum, özellikle ekonomik durgunluk veya kriz dönemlerinde borçlu tarafın iflas etme riskini artırırken, borç veren tarafın kazancını garanti altına alır. Bu asimetrik risk paylaşımı, kapitalist sistemin ahlaki ve sosyal adaletsizlik eleştirilerinin merkezinde yer almaktadır.

2.1.3. Faizli Sistemde Servet Birikimi ve Eşitsizlik

Faiz, kapitalist sistemin servet birikimi ve gelir dağılımı üzerindeki en önemli araçlarından biridir. Borç verenlerin kazancının önceden belirlenip garanti altına alındığı bir düzende, sermaye sahipleri risksiz bir şekilde zenginleşirken, borçlular sürekli bir faiz ödeme yükümlülüğü altında kalır. Bu durum, servetin toplumun küçük bir kesiminin elinde yoğunlaşmasına neden olur. Faiz, bu eşitsizliği derinleştiren bir mekanizma olarak işlev

³⁸ Korkut, "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı", 217.

görür. Zira faiz, sermayeyi statik bir getiri aracı olarak görmeyi teşvik ederek, üretken yatırımlar yerine finansal spekülasyonlara yönelimi artırır.

Özetle, kapitalist sistemin faize olan bağımlılığı, sadece bir ekonomik tercihten ibaret değildir; aynı zamanda sistemin ahlaki, sosyal ve ekonomik yapısını şekillendiren temel bir ilkedir. Bu ilke, bir yandan ekonomik büyüme potansiyeli sunsa da, diğer yandan gelir eşitsizliği, servet yoğunlaşması ve sosyal adaletsizlik gibi yapısal sorunların da kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle, faizin yasaklandığı bir iktisadi model, kapitalist sistemin bu yapısal sorunlarına karşı önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir.

2.2. Kapitalist İktisadi Süreçlerin Toplumsal ve Ekolojik Maliyeti

Kapitalist iktisadi sistemin, özellikle serbest piyasa ilkeleri üzerine kurulu işleyişi, beraberinde hem ekonomik hem de toplumsal maliyetler getirmektedir. Lester Thurow'un da isabetli bir şekilde belirttiği gibi, kapitalizmin faziletlerinin yanı sıra ciddi kötülükleri de vardır ve “Üçüncü Dünya’daki başarısızlıkları Birinci Dünya’daki başarılarını kat kat aşar.”³⁹ Serbest piyasaların, demokratik yönetimle bağdaşmayacak düzeyde gelir eşitsizliği oluşturduğuna dair bu tespit, kapitalizmin doğasındaki yapısal çelişkilere işaret etmektedir. Kapitalizmin bu çelişkili yapısı, zaman zaman ekonomik krizler, toplumsal huzursuzluklar ve hatta küresel çatışmalarla sonuçlanabilmektedir.

2.2.1. Faiz Ekseninde Üretken ve Finansal Sermaye Çatışması

Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen üretken sermaye ile parasal sermaye arasındaki rekabet, kapitalist sistemin en temel gerilimlerinden birini oluşturur. Üreticiler, yatırımlarını düşük faiz oranlarıyla finanse etmek isterken, finansal sermaye sahipleri yüksek faiz oranlarıyla daha fazla kâr elde etmeyi hedefler. Bu iki sermaye biçimi arasındaki çıkar çatışması, birçok ekonomik krizin ana nedenlerinden biri olmuştur. Özellikle 1929 Büyük Buhranı gibi küresel ölçekteki krizler, bu anlaşmazlıkların yönetilemediği zamanlarda ortaya çıkmıştır.⁴⁰ Üretim ve finans arasındaki bu uyumsuzluk, sadece ekonomik boyutla sınırlı kalmamış, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları gibi yıkıcı küresel çatışmalara da zemin

³⁹ Thurow Lester, *Kıran Kırana: Japonya, Avrupa ve ABD Arasında Yaklaşan Ekonomik Savaş*, çev. Ayşe Karasu (İstanbul: Afa Yayınları, 1994), 17-18.

⁴⁰ Korkut, “Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı”, 218.

hazırlayarak, ekonomik çıkarların yönetilememesinin toplumsal ve insani bedellerini gözler önüne sermiştir. Ekonomik çıkar çatışmaları, dünya savaşları da dâhil olmak üzere birçok küresel gerilimin önemli faktörlerinden biri olmuştur.⁴¹

2.2.2. Kapitalizmin Sosyal ve Ahlaki Sonuçları

Kapitalist piyasa sisteminin, Batı dünyasında refahı artırdığı yadsınamaz bir gerçek olsa da, bu refahın toplumun tüm kesimlerine adil bir şekilde dağıtılamadığı görülmektedir. Gelişmiş ülkelerde dahi kapitalizm ne mutlak yoksulluğu ortadan kaldırılabilmiş ne de gelir ve servet eşitsizliklerini engelleyebilmiştir.⁴²

Kapitalizm, küresel ölçekte derin adaletsizlikleri yayma, serveti birkaç milyonerin elinde toplarken milyonlarca insanı yoksulluğa mahkûm etme konusunda başarılı bir model olmuştur.⁴³ Bu sistem, gelir dağılımı eşitsizliğinin artması, aile yapısının zayıflaması, suç oranlarının yükselmesi, sağlıksız tüketim alışkanlıkları ve kanser gibi ölümcül hastalıkların yaygınlaşması gibi birçok sosyal soruna yol açmıştır.

Kapitalizmin doyurulamayan zenginleşme arzusu, bu hedeflerine ulaşmak için din ve bilim gibi güçlü alanlarla ittifaklar kurmuştur. Bu ittifaklar sayesinde, devletlerin kendine özgü tarihsel birikimleri ve iktisadi yönelimleri, sistemin kendi çıkarları doğrultusunda yeniden şekillendirilerek manipüle edilmiştir.

2.2.3. Asya Krizi Örneği ve Faiz Temelli Sistemlerin Kırılganlığı

Kapitalizmin faiz eksenli işleyişinin yol açtığı kırılganlığa en çarpıcı örneklerden biri, Asya Kaplanları olarak bilinen ülkelerde 1997 yılında patlak veren finansal krizdir. Bu ülkeler, kısa süreli ekonomik canlanma ve yüksek yatırım oranlarıyla küresel çapta dikkat çekici bir büyüme sergilemişlerdir. Ancak bu büyüme, büyük ölçüde yurt dışından gelen kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma üzerine inşa edilmiştir. Bu süreçte, yabancı sermaye girişlerinin büyük bir bölümünün kısa vadeli olması, bu ekonomilerde ciddi bir vade ve kur uyumsuzluğuna neden olmuştur.

⁴¹ Korkut, “Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı”, 218.

⁴² Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 45.

⁴³ Taha Eğri vd. (ed.), *İslam iktisadını yeniden düşünmek* (İGİAD Yayınları, 2014), 111.

Krizden ağır etkilenen Güney Kore, Endonezya ve Tayland gibi ülkelerde, zayıf bankacılık düzenlemeleri ve etkin olmayan denetim mekanizmaları, siyasal bağlantıları güçlü firmalara aşırı miktarda kredi tahsis edilmesine neden olmuştur. Konvansiyonel bankacılık sisteminde risk paylaşımının olmaması, kredi sağlayan kurumların projelerin riskini yeterince analiz etmeden hareket etmesine ve sistemik risklerin artmasına yol açmıştır. Faiz temelli bu yapı, finansal piyasaları ani sermaye çıkışlarına karşı son derece kırılgan hale getirmiş ve döviz kurunda yaşanan keskin yükselişler, yerel paranın değer kaybetmesine ve borçların ödenemez hale gelmesine neden olmuştur.⁴⁴

Oysa, risk paylaşımına dayalı bir finansman modeli uygulansaydı, finansal kurumlar kaynak sağladıkları projeleri daha dikkatli değerlendirmek zorunda kalacak ve bu da sistemik riskleri azaltacaktı. Bu örnek, faiz temelli finansal mimarinin, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmayı engellediğini ve onları küresel finans çevrelerinin kontrolüne açık hale getirdiğini açıkça göstermektedir.

2.3. Kapitalist Sistemin Çevresel ve Sosyal Maliyetleri

Konvansiyonel ekonomik paradigmanın temelinde yer alan "kaynakların kıtlığı ve insan ihtiyaçlarının sonsuzluğu" varsayımı, tarihsel süreçte kaynakların sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini sağlayamamıştır. Bu varsayım üzerine kurulu kapitalist sistem, özellikle Sanayi Devrimi'nden bu yana, sadece belirli bir azınlığın refahını artırmakla kalmamış, aynı zamanda küresel ölçekte çevresel tahribat, sosyal eşitsizlik ve ekonomik dengesizlikleri derinleştirmiştir. Bu yaklaşım, doğal kaynakların kısa vadeli kâr hedefleri uğruna hızla tüketilmesine zemin hazırlayarak, gelecek nesillerin yaşam koşullarını tehdit eden bir krize yol açmıştır.

2.3.1. Kaynak Tüketimi ve Ekolojik Tahribat

Kapitalizmin sınırsız büyüme ve kâr maksimizasyonu hedefi, doğal çevrenin tahribatını hızlandıran ana unsurlardan biridir. Fosil yakıtların yoğun kullanımı, ormanların yok edilmesi ve doğal kaynakların aşırı tüketimi, atmosferin doğal dengesini bozarak geri dönüşü zor bir küresel ısınma sürecini tetiklemektedir. Buzulların erimesi, deniz

⁴⁴ Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 118-119.

seviyelerinin yükselmesi ve ekosistemlerin bozulması gibi çevresel krizler, insan yaşamını doğrudan tehdit etmektedir.⁴⁵

Bu tahribatın etkileri, COVID-19 pandemisi sırasında toplum sağlığı ile ilgili kısmi açılarından daha belirgin hale gelmiştir. Oxford Üniversitesi'nin yürüttüğü bir araştırma, pandemi kısıtlamaları esnasında fabrika ve taşıt egzozlarından kaynaklanan hava kirliliğinin azalmasının, solunum yolu hastalıkları üzerinde olumlu etkileri olduğunu ortaya koymuştur. 2020 yılında astım nedeniyle acil servise başvuranların sayısındaki %41'lik düşüş, insan faaliyetlerinin çevresel ve sağlık üzerindeki yıkıcı sonuçlarını somut bir şekilde gözler önüne sermektedir.⁴⁶ Bu bulgular, ekonomik faaliyetlerin çevresel maliyetlerinin ne denli yüksek olduğunu ve daha sürdürülebilir bir ekonomik modele geçişin zorunluluğunu vurgulamaktadır.

2.3.2. Çevresel Krize Yönelik Etik Sorunlar

Çevresel sorunlara çözüm arayışları, etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Sera gazı emisyonlarını azaltma hedefiyle, bazı Batılı düşünce çevrelerinde ve sivil toplum örgütleri nezdinde, küresel nüfus artışının iklim değişikliği üzerindeki etkileri tartışılmaktadır. Bu tartışmalar, 2009 Kopenhag İklim Konferansı sırasında da gündeme gelmiş ve özellikle nüfus dinamiklerinin karbon emisyonları ile ilişkisi üzerine yapılan çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur. Konferansın resmi kararlarında yer almamasına rağmen, bazı haber kaynakları ve tartışmalı görüşler, nüfusun kontrol altına alınmasını 'maliyet-etkin' bir çözüm olarak öne sürdüğü yönünde iddialarda bulunmuştur.⁴⁷ Bu yaklaşımlar, uluslararası iklim politikalarının karmaşık doğasına ve çevresel çözümlerin yalnızca teknolojik veya ekonomik değil, aynı zamanda etik ve sosyal boyutlarının da olduğuna işaret etmektedir.

Bu tür tartışmalar, sera gazı salımlarının asıl kaynağı olan büyük sanayi ve üretim tesislerinin sahipleri olan kapitalist güçlerin, sorumluluğu tüketim odaklı olmayan kitlelere yükleme çabası olarak görülmektedir.

⁴⁵ Bayraç Naci, "Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (Haziran 2010), 231.

⁴⁶ Gary Fuller, "Asthma Emergency Admissions Plunged as Lockdown Improved Air, Oxford Study Finds", *The Guardian* (09 Şubat 2024), blm. Environment.

⁴⁷ "Nüfus Azaltımı Gündemi ve Küresel Yönetim Tartışmaları" (Kopenhag Konferansı, Avustralya: Australian Conservative News, 2009).

2.3.3. Sömürü Ekonomisinin Küresel Dengesizliklere Etkisi

Kapitalist sömürü ekonomisi, kaynakların tüketilmesinin yanı sıra, küresel düzeyde ekonomik ve sosyal dengesizlikleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler, kapitalizmin cazip finansal araçlarıyla (düşük faizli krediler gibi) cezbedilerek, uluslararası finans piyasalarının insafına bırakılmıştır. Bu durum, bu ülkelerin kendi öz kaynaklarıyla sürdürülebilir kalkınma modelleri geliştirmelerini sistematik olarak engellemektedir. Faiz temelli finansal yapı, üretim yerine kısa vadeli sermaye hareketlerini ve dış borçlanmayı teşvik ederek, ülke ekonomilerini dışa bağımlı hale getirmektedir.

Sonuç olarak, kapitalist iktisadi sistem, “kaynaklar sınırlıdır” ilkesini dile getirse de, kendi yapısı gereği bu kaynakların israfını ve hızlı tüketimini desteklemektedir. Bu sistemin doğurduğu sömürü düzeni, sadece ekonomik ve sosyal adaletsizlikleri derinleştirmekle kalmamış, aynı zamanda çevresel tahribatı artırarak tüm insanlığın geleceğini tehdit eden bir boyuta ulaşmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAM İKTİSADI: TEMEL KAVRAMLAR VE FAİZ YASAĞININ GEREKÇELERİ

3.1. İslam İktisat Düşüncesinin Tanımı ve Temel İlkeleri

İslam, hayatın tüm veçhelerini kuşatan bütüncül bir dünya görüşü (tasavvur) sunar. Bu bütüncülüğün doğal bir sonucu olarak, insan hayatının ve toplumsal ilişkilerin merkezinde yer alan iktisadi faaliyetlere kayıtsız kalması düşünülemez. İslam iktisat düşüncesi, bireysel ve toplumsal ilişkileri, insanı manevi huzura ulaştırmayı, toplumda genel uyumu (insicam) sağlamayı ve bireyler arasında güvene dayalı sağlam bir zemin oluşturmayı hedefleyen bir paradigma üzerine inşa eder. Bu çerçevede İslam, iktisadi hayata dair yalnızca düzenleyici ve sınırlayıcı tedbirler almakla kalmaz, aynı zamanda insanları adalet, denge, paylaşım ve helal kazanç gibi erdemli davranışlara teşvik eden ahlaki ve manevi bir motivasyon kaynağı sunar.⁴⁸

Kur'an-ı Kerim, kendine özgü üslup ve anlatım biçimiyle, ekonomik ve ahlaki yaşamın temelini oluşturan pek çok konuya temas etmektedir. Bunlar arasında faiz, zekât, karz-ı hasen, ticaret, servet ve yoksulluk dengesi, iktisadi sözleşmeler, iş ahlakı ve genel anlamda iktisadi ahlak gibi hususlar önemli bir yer tutmaktadır.⁴⁹

3.1.1. Kavramsal ve Etimolojik Çerçeve: “İktisat”ın Anlam Dünyası

İslam iktisat düşüncesinin mahiyetini doğru bir zeminde anlayabilmek, öncelikle "iktisat" kavramının kökenine ve İslam medeniyetindeki tarihsel anlam seyrine yakından bakmayı gerektirir. Kavram, Arapça “kasd” (قصد) kökünden türemiştir. "Kasd", lügatte “bir hedefe yönelmek, niyet etmek, doğruluk, adalet, itidal (denge), israf ile cimrilik arasında orta bir

⁴⁸ Ali Rıza Gül, “İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 41.

⁴⁹ Sabri Orman, *İktisat, Tarih ve Toplum* (İstanbul: Küre Yayınları, 2001), 162.

yol izlemek” gibi son derece zengin ve derin anlamlar barındırmaktadır.⁵⁰ İktisat kelimesi, israf ve cimrilik gibi zıt uçlardan uzak durmayı ve tutumlu olmayı ifade eden yanı ile günümüz Türkçe’ sinde de kullanılmaya devam etmektedir.⁵¹ Bu etimolojik köken, "iktisat" kelimesine en başından itibaren ahlaki ve normatif bir karakter kazandırmıştır. O, sadece nicel hesaplamalara ve maddi kaynak yönetimine indirgenebilecek teknik bir faaliyet değil, aynı zamanda bilinçli, amaçlı ve değer yüklü bir eylemdir.

Nitekim Arif Ersoy, iktisadın bu gaye odaklı yönünü şu veciz ifadelerle açıklamaktadır:

İslam İktisadı insan merkezli bir iktisat olarak da tanımlanabilir. Çünkü İslam İktisadı’nın temel hedefi, iktisadi aktörler arasında menfaat paralelliğini esas alarak insanın mutlu ve huzurlu yaşamasına ortam hazırlayan bir iktisadi düzenin inşasıdır. İslam Dini’nin haklıyı güçlü kılan ve paylaşımada adaleti tesis etmeyi ön gören ilkelerinden hareketle her çağ ve döneme göre geliştirilen bir ortaklık ekonomisidir.⁵²

Bu bağlamda iktisat kavramı, Batı’da modern ekonomi biliminin doğuşuna kadar, insanın inanç dünyasından gündelik davranışlarına kadar hayatın her alanında aşırılıklardan (ifrat ve tefrit) kaçınarak dengeli ve ölçülü bir yaşam tarzı benimsemeyi ifade eden geniş bir çerçevede kullanılmıştır.⁵³ Sabri Orman’ın da belirttiği gibi, bu kullanım, iktisadın sadece bir bilim dalı olmadığını, aynı zamanda adil paylaşımı ve dengeli bir hayatı hedefleyen bir ahlak felsefesi olduğunu göstermektedir.⁵⁴

3.1.2. Konvansiyonel İktisat Paradigması ve Eleştirisi: "Homo Economicus"un Yükselişi

Günümüzde hâkim olan konvansiyonel iktisat anlayışı, temel felsefesini “sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla karşılanması bilimi” olarak tanımlar. Bir toplumdaki üretim, ticaret, dağıtım ve tüketim süreçlerini düzenleyen bu sistem, ilk bakışta rasyonel bir probleme çözüm arıyor gibi görünse de, temel aldığı varsayımlar itibarıyla ciddi eleştirilere açıktır. "Sınırsız ihtiyaçlar" varsayımı, insanın fitratındaki temel "ihtiyaçlar" ile sonu gelmeyen "arzularını/heveslerini" birbirinden ayırmadan, insanı doyumsuz bir varlık olarak konumlandırır.

⁵⁰ Abdullah Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe İslami İlmi Felsefi - Yeni Lügat* (İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1989), 321.

⁵¹ D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Yazar Yayınları, 2014), 159.

⁵² Arif Ersoy, “İslam iktisadı ve iktisadi yapısı: İnsan merkezli fitri iktisat ve iktisadi yapısı”, *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi/Journal of Islamic Economics and Finance (JIEF)* 1 (2015), 62.

⁵³ Nezih Hammad, *İktisadî Fıkıh Terimleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 160-161.

⁵⁴ Sabri Orman, *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 40-43.

Bu varsayım üzerine kurulu sistemde üretim, temel bir araç olmaktan çıkıp bizatihi amaç haline gelmiştir. Bu üretimi sürekli kılmak için ise tüketimin aralıksız olarak teşvik edilmesi gerekir. Reklam ve pazarlama stratejileriyle sürekli yeni ve yapay ihtiyaçlar üretilmesi, lüks ve statü sembolü ürünlerin özendirilmesi, kredi ve taksit mekanizmalarıyla alım gücünün yapay olarak şişirilmesi gibi yöntemler, bu sistemin temel dinamikleridir. Böyle bir yapı içinde “üretmek için tüketmek” şeklinde özetlenebilecek bir kısır döngü hâkimiyet kurmuştur. Bu döngü, bireyleri sınır tanımayan tüketicilere dönüştürmüştür.

Bu sürecin kaçınılmaz sonucu, yalnızca kendi çıkarını ve hazzını maksimize etmeye odaklanan, ahlaki ve toplumsal sorumluluklarından soyutlanmış bir insan modeli olan “homo economicus”un ortaya çıkmasıdır.⁵⁵ Homo economicus, yani "ekonomik insan" modeli, bireylerin kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmak için rasyonel tercihler yaptığını savunur. Bu modele göre, bir kişinin tüketimi, yalnızca sahip olduğu maddi kaynaklarla sınırlıdır. Tüketmekten elde ettiği fayda (tatmin) devam ettiği sürece ve finansal gücü yettiği sürece, o kişi tüketmeye devam eder. Birey, karar alma sürecinde daima en yüksek faydayı sağlayacak seçeneği arar ve bu arayışın bir sonu yoktur. Bu nedenle, doyum noktası yerine, harcama gücünün tükendiği noktaya kadar tüketimini sürdürür.⁵⁶

Bu model, "yaratılmışların en şerefli" olarak kabul edilen insanın varoluşsal sorumluluklarını unutturarak onu tek boyutlu bir varlığa indirger. Bu dönüşüm, yalnızca insan doğasının yozlaşmasına değil, aynı zamanda toplumsal duyarlılığın, özellikle de yoksulluğa ve adaletsizliğe karşı hassasiyetin zayıflamasına neden olmaktadır.

3.1.3. İslam İktisadının Ontolojik ve Aksiyolojik Temelleri

Konvansiyonel iktisadın insan ve kaynak tasavvurunun yol açtığı krizlere karşın İslam iktisadı, insanı, toplumu ve ekonomiyi tamamen farklı temeller üzerine inşa eder. Bu sistemin temel referans kaynağı, doğrudan Kur'an ve Sünnet'tir. Kur'an-ı Kerim'de, ekonomik hayatın temel unsurları olan üretim, dolaşım, ölçü, bölüşüm ve tüketim ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Bu ayetler, hem Mekke dönemine ait surelerde (Mekki) hem de

⁵⁵ Gül, “İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri”, 32.

⁵⁶ İsmail Eren, “İslam'ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus İle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/1 (01 Mart 2013), 378.

Medine dönemine ait surelerde (Medeni) yer almaktadır.⁵⁷ Bu durum, İslam'ın ekonomik hayata dair kapsamlı ve bütüncül bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir

İnsan Anlayışı: İslam, insanı homo economicus gibi bencil ve doyumsuz bir varlık olarak değil, Allah'ın yeryüzündeki halifesi (halîfetullah) ve "yaratılmışların en şerefli" (eşref-i mahlûkât) olarak tanımlar.⁵⁸ Bu, insanın eylemlerinden sorumlu olduğu, kendisine verilen nimetleri bir emanet bilinciyle kullanması gerektiği anlamına gelir. İnsanın arzuları sınırsız değil, terbiye edilmesi ve meşru sınırlar içinde tutulması gereken bir potansiyeldir. İktisadi faaliyetler, bu bilinçle yapıldığında kul ile Allah arasında bir sorumluluğun ifadesi haline gelir.⁵⁹

Kaynak Anlayışı: Konvansiyonel sistemin "kıt kaynaklar" varsayımının aksine İslam, yeryüzündeki kaynakların Allah tarafından tüm canlıların ihtiyacını karşılayacak ölçüde yaratıldığına inanır. Sorun kaynakların yetersizliğinde değil, insanın hırsı, israfı ve adaletsiz bölüşümündedir.⁶⁰

Modern iktisadın genellikle ihmal ettiği unsurlar arasında yer alan kader, nasip, bereket, kanaat ve diğer kâmlık gibi manevi değerler, bireylerin ekonomik karar alma süreçlerini ve davranışlarını derinden etkileyen temel faktörlerdir. Bu değerler, bireylerin materyalist hedeflerden ziyade daha geniş bir ahlaki çerçevede hareket etmesine zemin hazırlayarak, rasyonel varsayımların ötesinde bir ekonomik davranış kalıbı oluşturur.

Temel Değerler: İslam iktisadi faaliyetleri, verimlilik ve kâr maksimizasyonunun ötesinde, adalet, denge, helal-haram sınırları ve kamu yararı (maslahat) gibi temel değerler üzerine kuruludur. Üretim, tüketim ve bölüşüm süreçlerinin tamamı, bu ahlaki çerçeveye uygun olmak zorundadır. Bu anlayış, İbn Haldun'un da işaret ettiği gibi, ekonomik faaliyetleri toplumsal ve ahlaki yapıdan bağımsız görmeyen bütüncül bir yaklaşımdır.⁶¹

⁵⁷ Mehmet Sami Yıldız, *Bereket Âyetlerinde Bereketli Hayat (Bir Kur'an Alanına İktisat Alanından Bakış)* (Ankara: İlâhiyat, 2024), 53.

⁵⁸ *Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Halil Altuntaş Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009). el-İsra 17/70

⁵⁹ Hamitoğulları, *Çağdaş iktisadi sistemler*, 140.

⁶⁰ Yusuf El-Karadavi, *İslam'da Helal ve Haram*, çev. Adem Çetinkaya (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021), 56.

⁶¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergah Yayınları, 2009), 1/106-110.

3.1.4. İslam İktisadında Bereket Anlayışı

Bereket kelimesinin etimolojik kökeni, Arapça "bürûk" kelimesine dayanır ve bu kelimenin temel anlamı "bir canlının, özellikle devenin bir yerde çökerek durması ve orada kalması" şeklindedir. Bu durağanlık ve süreklilik anlamı, zamanla olumlu ve hoş karşılanan bir durumun devamlılığına işaret eden bir kavrama dönüşmüştür.⁶²

Mehmet Sami Yıldız'ında vurguladığı üzere, İslam iktisadı bakış açısında bereket, yalnızca maddi varlıkların niceliğiyle ilgili değildir. Bu kavram, sahip olunan kaynakların, Allah'ın katında sınırsız olduğu ve belirli bir ölçüyle insanlara bahşedildiği inancına dayanır. Bu inanca sahip bir birey, kaynakları diğer insanlardan sakınmak yerine, onları kendisine emanet eden ve ahirette sorgulayacak olan Allah'ın rızasını kazanmayı hedefleyen bir tutum sergiler. Bu yaklaşım hem toplumsal uyumu güçlendirir hem de kaynakların sorumlu ve ilkeli bir biçimde kullanılmasını teşvik ederek israfın önüne geçer.⁶³

Bu bağlamda bereket, eğer maddi bir varlık için kullanılıyorsa, varlığını sürdürme ve tükenmeme anlamında bolluk ifade eder. Eğer manevi bir durum için kullanılıyorsa, yine aynı süreklilik anlamıyla mutluluk ve saadet gibi kavramlarla ifade bulur. Bu geniş anlam yelpazesi, bereketin sadece niceliksel bir artış değil, aynı zamanda niteliksel bir devamlılık ve fayda içerdiğini göstermektedir.

3.1.5. Bir Çözüm Olarak İslam İktisadı: Mevcut Krizlere Karşı Paradigma Teklifi

18.yüzyıldan itibaren dünyaya dayatılan ve bugün küresel ölçekte ekonomik, sosyal ve ekolojik krizlere yol açan konvansiyonel modelin sürdürülebilir olmadığı giderek daha açık bir şekilde görülmektedir. Kontrolsüz kaynak kullanımı gezegenin sınırlarını zorlarken, gelir dağılımındaki adaletsizlikler toplumsal barışı tehdit etmektedir. İnsanlığın içine düştüğü bu açmazdan çıkış yolu, iktisat biliminin felsefesini ve tanımını yeniden düşünmekten geçmektedir.

Yapılması gereken, kaynak kullanım ihtirasını tetiklemek yerine, onu frenlemek, sınırlamak ve zorunlu ihtiyaçlar ekseninde yeniden tanımlamaktır. İşte İslam iktisadı tam da bu noktada, çağa bir çözüm teklifi sunmaktadır. Onun temel paradigması, "sınırsız ihtiyaçlar" yerine "sınırlanmış (terbiye edilmiş) ihtiyaçların, sınırlı/yeterli/emanet

⁶² Kolektif, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, ts.), 5/487.

⁶³ Yıldız, *Bereket Âyetlerinde Bereketli Hayat (Bir Kur'an Alanına İktisat Alanından Bakış)*, 45.

kaynaklarla” adil bir şekilde karşılanabileceği gerçeğine dayanır ve Mehmet Sami Yıldız'ın tanımında ifade ettiği gibi, kaynakların etkin kullanıldığı, adil bölüşüldüğü ve insani davranışların esas alındığı bir iktisadi alan oluşturma hedefidir.⁶⁴

Doğru anlaşıldığı, güncel, pratik ve terminolojik bir zemine oturtulduğu takdirde İslam iktisadının getirmiş olduğu değerler, insanlığı kaynak kullanımı hırsıyla savaşımlara ve kaosa sürükleyen anafordan çıkarma potansiyeline sahiptir.⁶⁵ O, yalnızca ekonomik yapıları değil, aynı zamanda insanın kendisiyle, toplumla ve tabiatla kurduğu ilişkiyi de ıslah etmeyi hedefler. Bu yönüyle İslam iktisadı, çağı içine düştüğü çukurdan kurtarabilecek esnekliğe, gerçekliğe ve dinamizme sahip, insan odaklı güçlü bir alternatif olarak önümüzde durmaktadır.

3.2. İslam’da Faiz Yasağı: Kaynaklar ve Gerekçeler

İslam iktisat düşüncesinin en temel ve ayırt edici karakteristiği, şüphesiz "riba" olarak bilinen faiz yasağıdır. Bu yasak, yalnızca ikincil derecedeki bir düzenleme olmayıp, sistemin ahlaki, sosyal ve iktisadi mimarisini şekillendiren kurucu bir ilkedir. Faizli muamelelerin gayrimeşru kabul edilmesi, İslam iktisadını konvansiyonel sistemlerden ayıran en net çizgiyi oluşturur. Bu yasağın felsefesini ve iktisadi sonuçlarını analiz etmeden önce, bu yasağın dayandığı kavramsal çerçeveyi ve temel kaynaklar olan Kur'an ve Sünnet'teki kesinliğini ortaya koymak elzemdir.

3.2.1. Riba Kavramının Tanımı ve Kapsamı

Sözlükte “artma, çoğalma, gelişme, şişme” gibi anlamlara gelen riba kelimesi, fıkıh terminolojisinde, borç veya alım-satım işlemlerinde taraflardan biri için şart koşulan ve karşılığında bir emek veya risk bulunmayan her türlü haksız fazlalığı ifade eder. Bu tanım, hem borç işlemlerinden doğan ve vadenin karşılığında alınan fazlalığı (borç ribası / *riba'n-nesîe*) hem de aynı cinsten mislî malların peşin mübadelesinde ortaya çıkan nitelik farkı gözetilmeksizin miktar olarak fazlalığı (alışveriş ribası / *riba'l-fadl*) kapsayacak şekilde geniş bir çerçeveye sahiptir. İslam hukuku, bu yollarla elde edilen her türlü karşılıksız ve

⁶⁴ Yıldız Mehmet Sami, *Medeni Surelerde İslam Ekonomiisi* (İstanbul: Şule Yayınları, 2017), 61.

⁶⁵ Korkut, *İslâm İktisadında Sermaye*, 313.

haksız kazancı gayrimeşru kabul ederek, ekonomik ilişkilerin adalet ve hakkaniyet temelinde kurulmasını hedefler.

3.2.2. Faiz Yasağının Kur'an-ı Kerim'deki Dayanakları ve Tedricîliği

Riba yasağının meşruiyeti, hiçbir şüpheye ve yoruma yer bırakmayacak bir kesinlikle Kur'an-ı Kerim ayetleriyle sabittir. Toplumda kökleşmiş bir uygulama olması sebebiyle Cenâb-ı Hak, bu yasağı hikmetine binaen tedricî (aşamalı) bir yöntemle, ancak nihayetinde mutlak bir şekilde ortaya koymuştur:

İlk Aşama: Riba'nın Ahlaken Kınanması (Mekke Dönemi): Mekke döneminde inen Rûm suresinde, riba yoluyla elde edilen artışın Allah katında bir değeri olmadığı, aksine zekâtın bereketli olduğu belirtilerek faize karşı olumsuz bir tavır ortaya konulmuştur:

*“İnsanların malları içinde artsın diye faizle her ne verirsiniz, Allah katında artmaz. Ama Allah'ın hoşnutluğunu isteyerek her ne zekât verirsiniz; işte bunu yapanlar sevaplarını kat kat arttıranlardır.”*⁶⁶

İkinci Aşama: Kısmi ve Ağırlaştırılmış Türünün Yasaklanması (Medine Dönemi): Medine döneminde inen Âl-i İmrân suresinde, o dönemdeki en yaygın ve yıkıcı faiz uygulaması olan "kat kat katlanmış" faizin yenmemesi emredilerek yasağın ilk somut adımı atılmıştır:

*“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.”*⁶⁷

Üçüncü Aşama: Yahudilikteki Yasağa Atıf Yapılması: Nisâ suresinde, Yahudilere de faizin yasaklanmış olmasına rağmen bu yasağı çiğnedikleri ve haksızlıkla insanların mallarını yedikleri için cezalandırıldıkları belirtilir. Bu ayet, yasağın ilahi dinlerdeki köklü geçmişine işaret ederek Müslümanları nihai yasağa hazırlar:

*“Yahudilerin zulmü sebebiyle, bir de pek çok kimseyi Allah yolundan alıkoymaları, kendilerine yasaklandığı halde faizi almaları ve haksızlıkla insanların mallarını yemeleri yüzünden önceden helâl kılınan temiz ve iyi şeyleri onlara haram kıldık...”*⁶⁸

Dördüncü ve Son Aşama: Kesin ve Mutlak Yasak (Medine Dönemi): Faiz yasağının nihai ve en kapsamlı hükmü, Medine döneminde nazil olan Bakara suresinin 275-281. ayetleri

⁶⁶ Kur'an-ı Kerim Meali. el-Rûm 30/39

⁶⁷ Kur'an-ı Kerim Meali. Âl-i İmrân Sûresi 3/130

⁶⁸ Kur'an-ı Kerim Meali. el-Nisâ 4/160-161

ile konmuştur. Bu ayetler, faizin her çeşidini kesin olarak haram kılmış, meşru ticaret ile gayrimeşru faiz arasındaki temel farkı net bir şekilde ortaya koymuştur. Konuyla ilgili nihai hükümleri içeren 275-276. ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

"Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, 'Alışveriş de faiz gibidir' demelerinden dolayıdır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (faizden) vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur. Durumu da Allah'a kalmıştır. Kim tekrar (faize) dönerse, işte onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalacaklardır. Allah, faiz malını mahveder, sadakaları ise artırır (berekettendirir). Allah, hiçbir günahkâr nankörü sevmez." ⁶⁹

Bu ayetler, faizin ekonomik ve sosyal hayattaki yıkıcı etkisine işaret ederek, onu şeytanın vesvesesine kapılmış kişilerin kontrolsüz davranışlarıyla ilişkilendirmiştir. Ayrıca faiz ile meşru ticaret arasındaki temel farkı vurgulayarak, faizin sömürüye dayalı, bereketten yoksun bir kazanç; ticaretin ise karşılıklı rızaya ve emek-risk paylaşımına dayalı meşru bir kazanç olduğunu ortaya koyar.

Hükümler, daha sonraki ayetlerde daha da kesinleştirilmiştir. Bakara suresinin 278-279. ayetleri, faizli işlemlere devam etmeyi Allah ve Resul'üne karşı savaş açmakla eşdeğer tutarak konunun ciddiyetini en üst düzeye çıkarmıştır. Bu ayetlerde şöyle buyrulur:

"Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın. Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resul'üyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur." ⁷⁰

Bu ayetler, faiz yasağını kesinleştirmiş ve bu yasağın hem ekonomik hem de ahlaki boyutlarını vurgulamıştır. Faizden vazgeçenlerin sadece anaparalarını geri alabileceği hükmü, faizin yalnızca bir kazanç yöntemi değil, aynı zamanda haksız kazanç ve zulüm aracı olduğu gerçeğini pekiştirmektedir. Böylece faizle ilgili her türlü işlem kesinlikle haram kılınmıştır.

3.2.3. Sünnet'te Faiz Yasağının Pekiştirilmesi ve Uygulaması

Hz. Peygamber (s.a.v.) de hem sözleri hem de uygulamalarıyla Kur'an'daki bu yasağı pekiştirmiş ve uygulama alanını netleştirmiştir. Bu konudaki en kesin ve evrensel beyanı, on binlerce Müslümana hitap ettiği Veda Hutbesi'nde yer almaktadır. Bu hutbede, faizin her çeşidini ortadan kaldırdığını ilan ederek cahiliye döneminden kalma bu sömürü aracına son vermiştir:

⁶⁹ Kur'an-ı Kerim Meali.el-Bakara 2/275-276

⁷⁰ Kur'an-ı Kerim Meali.el-Bakara 2/278-279

“Ashabım! ... Faizin her çeşidi kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Lâkin borcunuzun aslını vermek gerektir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız! Allah’ın emriyle faizcilik artık yasaktır. Cahiliye’den kalma bu çirkin âdetin her türlü ayağımın altındadır. İlk kaldırdığım faiz de Abdulmuttalib’in oğlu (amcam) Abbâs’ın faizidir.”⁷¹

Bu hutbe, faiz yasağının İslam toplumunun temel iktisadi ve ahlaki prensiplerinden biri olarak kurumsallaştığını göstermektedir. Görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerim'deki açık ve kesin ayetler ile Hz. Peygamber'in (s.a.v) bu konudaki uygulamaları ve sahih hadisleri, faizin İslam iktisat sisteminde hiçbir surette yeri olmadığını, gayrimeşru ve büyük bir günah olduğunu şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Bu kaynaklar, yasağın gerekçelerini ve hikmetlerini anlamak için de birincil referans noktasını oluşturur.

3.3. Faiz Yasağının İktisadi ve Sosyal Hikmetleri

İslam iktisat düşüncesinde faiz (riba) yasağı, sadece dini bir emir olmanın ötesinde hem toplumsal hem de ekonomik refahı hedefleyen kapsamlı bir felsefenin temelini oluşturur. Bu yasağın, İslam'ın ekonomik düzenine yön veren adalet, emek, risk paylaşımı ve sosyal dayanışma gibi temel ilkelerle doğrudan ilişkilidir. Faiz, bir sermaye getiri aracı olarak, bu ilkelerle çelişen ve ekonomik sistemde dengesizliklere yol açan bir unsur olarak görülür. Dolayısıyla, faiz yasağının ardında yatan hikmetleri anlamak, İslam'ın iktisadi modelini kavramak için hayati önem taşır.

3.3.1. Adalet ve Hakkaniyet İlkesi Açısından Faiz Yasağı

Faiz, modern kapitalist sistemde sermayenin en temel getirisi olarak kabul edilirken, İslam iktisadında adaletsiz bir kazanç aracı olarak değerlendirilir. Bu yasağın en önemli gerekçelerinden biri, gelirin meşruiyetini emek ve risk unsurlarına bağlamasıdır. Faizin doğası gereği, borç veren taraf hiçbir emek sarf etmeden ve herhangi bir ticari riske girmeden sabit bir kazanç elde eder. Buna karşılık, borç alan taraf, faizi ödeme yükümlülüğü altındadır ve bu durum, onun ticari faaliyetinin başarısız olması durumunda bile devam eder. Bu asimetric ilişki, sermayenin risksiz bir şekilde birikmesine ve toplumdaki gelir dağılımının bozulmasına neden olur.

⁷¹ “Veda Hutbesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Mayıs 2025).

İslam'a göre servet, ancak ticaret, üretim veya emek gibi meşru yollarla kazanılabilir. Kur'anı Kerim, ticareti helal kılarken faizi (riba) haram ilan ederek bu ayrımı net bir şekilde ortaya koyar.⁷²

- "Faizin, emek ve üretimden bağımsız bir gelir kaynağı olması, ekonomik adaleti zedeler."
- "Ekonomik sistemde faizin varlığı, emek vermeden kazanç elde edilmesine yol açarak eşitsizliği derinleştirir."
- "Faiz yoluyla gelir elde etmenin, üretkenlikten uzak bir kazanç kapısı olması, ekonomik aktörler arasındaki adalet duygusunu sarsar."

Dolayısıyla, faiz yasağı, sermayeyi statik bir değerden çıkarıp onu dinamik ve üretken bir güce dönüştürmeyi amaçlar.

3.3.2. Ekonomik İstikrar ve Üretkenlik Açısından Faiz Yasağı

Faiz, sadece mikro düzeyde bireyler arası adaleti bozmakla kalmaz, aynı zamanda makro düzeyde ekonomik yapıyı da olumsuz etkiler. Faizli bir sistemde, sermaye sahipleri, riskli ve uzun vadeli üretim projelerine yatırım yapmak yerine, sabit getirili faiz araçlarına yönelme eğilimindedir. Bu durum, ekonomiyi üretimden ve reel sektörden uzaklaştırarak spekülasyon faaliyetlerine ve rant ekonomisine yöneltir. Ahmet Tabakoğlu, faizin teşvik ettiği bu rantçı zihniyetin, bireyleri çalışmadan kazanmaya teşvik ettiğini ve dolayısıyla ekonomik yapıyı kırılgan hale getirdiğini ifade eder.⁷³

Faiz sistemi, ekonomideki envanterini doğru bir şekilde belirleyemeyen ve krediye erişimi kısıtlanan küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için de ciddi bir engel teşkil eder. Yüksek faiz oranları, yatırım maliyetlerini artırarak yeni projelerin hayata geçirilmesini zorlaştırır. Bunun sonucunda, ekonomik büyüme yavaşlar ve işsizlik artar. İslam iktisadında ise faizsiz finansman modelleri, riskin yatırımcı ve girişimci arasında adil bir şekilde paylaşıldığı ortaklık esaslı yapılarla (mudarebe, muşaraka gibi) üretkenliği teşvik etmeyi hedefler.

3.3.3. Sosyal Dayanışma ve Ahlaki Yapı Açısından Faiz Yasağı

⁷² Kur'an-ı Kerim Meali. el Bakara 2/275

⁷³ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 67-68.

Faiz yasağı, İslam'ın sadece ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal boyutları olan bir yasaktır. Faiz, bireyler arasında bir dayanışma ve yardımlaşma aracı olan karz-ı hasen (faizsiz verilen borç)⁷⁴ uygulamasını işlevsiz hale getirir. Faizli sistemde, paranın bir değer ve kazanç aracı haline gelmesi, bireylerin zor durumdaki birine karşılıksız yardım etme motivasyonunu azaltır. Bu da toplumsal bağların zayıflamasına ve bireyler arası güvenin sarsılmasına neden olur.

Sabahattin Zaim, İslam'da faiz yasağının temelinde, emek ve risk olmadan kazanç sağlamanın adaletsiz olduğu inancı yatar.⁷⁵ Faizin yaygınlaşması, toplumda bencilliği, açgözlülüğü ve sömürüyü teşvik eder. Bu ahlaki erozyon, uzun vadede sosyal adaleti ve toplumsal huzuru tehdit eder. Faiz yasağı ise bu olumsuzlukların önüne geçerek, toplumda dayanışma, yardımlaşma ve cömertlik gibi İslami değerlerin pekişmesine zemin hazırlar. Neticede, faizsiz bir ekonomi, sadece gelir dağılımını düzeltmekle kalmaz, aynı zamanda toplumsal yapıyı da güçlendirerek daha adil ve insani bir toplum inşa etmeyi amaçlar.

3.4 Faizsiz Modelde Enflasyon, Üretim ve İstihdam İlişkisi

Geleneksel iktisadi teoriler, faizin ekonomik büyüme, enflasyon ve istihdam gibi makroekonomik değişkenler üzerindeki rolünü merkezî bir unsur olarak kabul ederken, İslam iktisadı faizi tamamen dışlayan bir model önerir. Bu model, faizin sıfırlandığı bir ortamda, ekonomik kaynakların daha verimli kullanılacağını, üretim ve istihdamın artacağını ve dolayısıyla enflasyonun baskılanacağını savunur. Bu yaklaşım, faizin sadece bir "fiyat" değil, aynı zamanda ekonomik kaynakların dağılımını, risk iştahını ve sosyal adaleti doğrudan etkileyen bir mekanizma olduğu varsayımına dayanır.

3.4.1. Faizsiz Sistemde Üretim ve İstihdam Dinamikleri

Faiz, sermaye sahiplerinin herhangi bir emek veya risk almadan, garanti bir getiri elde etmesine olanak tanır. Bu durum, onları uzun vadeli ve risk içeren üretim yatırımlarından uzaklaştırarak, risksiz faiz geliri sağlayan finansal araçlara yönelmeye teşvik eder. Bu "rant" odaklı yaklaşım, gerçek ekonomideki üretim ve istihdam olanaklarını sekteye uğratar. Bu bağlamda, Muhammed Akram Khan'a göre, kapitalist sistemde sermaye esas

⁷⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 1993), 491.

⁷⁵ Sebahattin Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, ed. Adem Esen vd. (İstanbul: Elma Basım, 2010), 40.

olarak öz kaynaklar ve faizli krediler aracılığıyla sağlanır. Bu sermaye birikimi, servetin fakir kesimden zengin kesime doğru akışını teşvik ederken, İslâmî iktisat sistemi, arz ve talebe dayalı serbest piyasa ilkeleri üzerine kuruludur ve bu sistemde servet, aksine zengin kesimden fakir kesime doğru bir hareketlilik gösterir.⁷⁶

Kapitalist sistemde faiz oranlarının düşürülmesi, piyasaları canlandırmak ve yatırımları teşvik etmek için bir araç olarak görülse de, İslâm iktisadının önerdiği modelde faizin tamamen ortadan kaldırılmasıyla bu canlanmanın kalıcı ve daha sağlıklı bir temele oturacağı öne sürülebilir.

Faizsiz bir modelde, sermaye, ancak üretim ve ticaret gibi reel ekonomik faaliyetlere katılarak bir getiri elde edebilir. Bu durum, kaynakların verimsiz finansal yatırımlardan çekilerek doğrudan üretime, dolayısıyla istihdama ve ekonomiyi büyütmeye yönlendirilmesini sağlar. Faizin olmadığı bir ortamda sermaye, ancak girişimci ile risk ve kârı paylaştığı ortaklıklar yoluyla değer kazanabilir. Bu finansman biçimleri, sermaye sahibini pasif bir alacaklı olmaktan çıkarıp, ekonomik faaliyetin bir ortağı haline getirir. Bu ilke, kâr elde eden kişinin aynı zamanda riske ve olası zarara da katlanması esasına dayanır. Böylece hem sermaye hem de emek bir araya gelerek üretkenliği artırır, ekonomik gücün tek bir tarafta birikmesini önler ve toplumdaki bütün kesimlerin, özellikle dezavantajlı grupların, yeterli satın alma gücüne erişmesini sağlayarak tam istihdam dengesine ulaşılmasına katkıda bulunur.

3.4.2. Faizsiz Sistem ve Enflasyonla Mücadele

Enflasyon, genellikle bir ekonomideki toplam talep ile toplam arz arasındaki dengesizlikten kaynaklanır. Bu dengesizlik, paranın satın alma gücünün düşmesine ve fiyatların genel seviyesinin yükselmesine yol açar.⁷⁷ Özetle, enflasyon ekonomide bir "şişkinlik" olarak tanımlanabilir.⁷⁸ Talep, arzın üzerinde olduğunda fiyatlar yükselir ve enflasyon oluşur. Faizli sistemlerde faiz, talep enflasyonunu kontrol etmek için bir araç olarak kullanılır; faiz oranları yükseltilerek harcama ve yatırım iştahı kısılr, böylece talep baskısı azaltılmaya çalışılır. Ancak İslam iktisadı, enflasyonun temel nedeninin üretim

⁷⁶ Khan, *İslam İktisadına Giriş*, 8-12.

⁷⁷ Ayşe Nur Destebaşı, "Enflasyon ve Faiz İlişkisi Üzerine İslamiyet Açısından Bir Değerlendirme", *Enderun* 2/1 (2018), 33.

⁷⁸ Hamdi Döndüren, "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri", *İslâmî Araştırmalar*, (1987), 57.

yetersizliği olduğuna işaret eder. Faizin olmadığı bir sistemde, sermayenin doğrudan üretime yönelmesiyle arz kapasitesi artar ve böylece talep-arz dengesizliğinin neden olduğu enflasyonist baskı hafifler. Enflasyonun ve faiz oranlarının sıfırlandığı bir ortamda, yatırım faaliyetleri en yüksek seviyeye ulaşır. Bu durum, İslam dininde faizin yasaklanması altında yatan ekonomik ve sosyal hikmetlerden birini oluşturur.⁷⁹ Faizsiz bir sistemin, sermayenin atıl durması yerine üretime ve yatırıma yönelmesini sağlaması, bu yasağın temel amaçlarından biridir. Bu durum, faizsiz bir ekonomik modelin sürdürülebilir kalkınmayı desteklediği fikrini de pekiştirir.

İslami finans modelleri, paranın sadece bir mübadele aracı olarak kalmasını ve spekülasyon amaçlarla kullanılmamasını hedefler. Bu yaklaşım, paranın dolaşım hızını artırarak, reel ekonomiyi beslemesini ve dolayısıyla üretimdeki artışla fiyat istikrarına katkı sağlamasını amaçlar. Faizsiz bir ekonomide, borçlar karşılıksız verildiği (karz-ı hasen) veya risk ve kâr paylaşımı esasına dayandığı için, sermaye sahipleri risksiz gelir peşinde koşmak yerine, ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlayan alanlara yatırım yapmaya teşvik edilir.

Bu da uzun vadede istikrarlı bir ekonomik büyümeyi ve enflasyonun kontrol altına alınmasını destekler.

Tablo 1

Faizli ve Faizsiz Ekonomilerde İktisadi Yaklaşımların Karşılaştırılması.

Ekonomik Göstergeler	Faizli İktisadi Sistem	Faizsiz İktisadi Sistem
Sermaye Kullanımı	Sermaye, Borç Verme Yolu ile Pasif Gelir Üretmeye Yöneltilir	Sermaye Doğrudan Üretim Yatırımlarına Tahsis Edilir
Gelir Elde Etme	Emek Harcamadan Faiz Kazancı Elde Edilir	Gelir Üretime, Emeğe ve Girişimciliğe Dayanır
İstihdam	Üretim Azaldığı İçin İşsizlik Oranı Yükselir	Yatırımlar Artar, Üretim Gelişir, İşsizlik Azalır
Arz-Talep Dengesi	Talep Karşılanamaz, Üretim Yetersizdir Enflasyon Oluşur	Talep Üretimle Karşılanır Fiyat İstikrarı Sağlar
Enflasyon	Arz-Talep Dengesizliği ile Sürekli Tetiklenir	Üretim Destekli Ekonomi, Fiyat İstikrarını Sağlar
Kaynakların Kullanımı	Rant ve Faiz Kazançları Öne Çıkar; Ekonomik Üretkenlik Zayıf Kalır	Ekonomik Büyüme Üretime ve Emek Gücüne Dayanır

Bu tablo, faizli ve faizsiz ekonomik sistemlerin temel işleyiş farkları ile enflasyon, istihdam, üretim açısından etkilerini özetlemektedir.

⁷⁹ Yıldız, *Bereket Âyetlerinde Bereketli Hayat (Bir Kur'an Alanına İktisat Alanından Bakış)*, 161.

3.5. İslam İktisadında Ticaretin Felsefi Temelleri ve Tedarik Zinciri Yönetimi Yaklaşımı (Enflasyon ve Arz Dengesine Etkisi)

Enflasyonun temelinde yatan arz-talep dengesizliğinin giderilmesinde, üretimin teşvik edilmesi kadar, üretilen mal ve hizmetlerin etkin bir şekilde dolaşımının sağlanması da hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda, İslam iktisadının ticarete ve onun operasyonel boyutu olan tedarik zincirine (TZY) yaklaşımı, faizsiz modelin enflasyonla mücadele kapasitesini destekleyen kritik bir unsurdur.

İslam iktisadı, ekonomik hayatı salt bir kazanç arayışından öte, ahlaki ve sosyal sorumlulukların ontolojik bir yansıması olarak ele alan bütüncül bir sistem önerir. Bu perspektiften hareketle, ticaret ve TZY, adalet, şeffaflık ve güven gibi temel ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu yaklaşım, sadece ekonomik verimliliği değil, aynı zamanda toplumsal refahı ve sürdürülebilirliği de hedefler.

3.5.1. Ticaretin Ahlaki Temelleri ve Arz Güvenilirliği

İslam'a göre ticaret, mal ve hizmetlerin mübadelesini kolaylaştıran meşru bir faaliyettir. Ancak, bu faaliyetin meşruiyeti, dürüstlük ve güvenilirlik gibi ahlaki ve hukuki kurallara bağlıdır. Kur'an-ı Kerim'deki, *"Ölçüde ve tartıda hile yapanların vay hâline! Onlar insanlardan (bir şey) ölçüp aldıkları zaman, tam ölçerler. Fakat kendileri onlara bir şey ölçüp yahut tartıp verdikleri zaman eksik ölçüp tartarlar. Onlar, büyük bir gün; insanların, âlemlerin Rabbinin huzurunda duracakları gün için diriltileceklerini sanmıyorlar mı?"*⁸⁰ buyruğuyla ölçü ve tartıda hile yapılmaması emredilirken, ekonomik ilişkilerde ahlaki normların belirleyici olduğu gösterilir.

Bu ahlaki çerçeveye, ticari süreçlerdeki belirsizliği en aza indirmeyi hedefler. Sözleşmenin temel unsurlarında (ürünün niteliği, miktarı, teslim süresi) ortaya çıkan ve taraflardan birine haksız kazanç sağlama potansiyeli taşıyan aşırı belirsizliktir. İslam hukuku, bu tür belirsizlikleri barındıran spekülasyon işlemleri ve finansal türevleri yasaklayarak, ticari ilişkilerin şeffaf ve öngörülebilir bir zeminde yürütülmesini sağlar.⁸¹ Bu yaklaşım, modern TZY bağlamında, tüm lojistik süreçlerdeki risk ve maliyet yönetimini daha adil ve güvenilir bir hale getirerek, arzın kesintisiz ve güvenilir olmasını dolaylı olarak destekler.

⁸⁰ Kur'an-ı Kerim Meali. el Mutaaffifin, 83/1-6.

⁸¹ İbrahim Paçacı, *İslâm Ticaret Hukuku* (Ankara: İlahiyat, 2022), 149-151.

3.5.2. Tedarik Zinciri Yönetiminde İslam'ın Etik Katkıları ve Arz Kapasitesini Güçlendirme

Modern ekonomide TZY, genellikle maliyet minimizasyonu ve kâr maksimizasyonuna odaklanan teknik bir süreç olarak görülür. İslam iktisadı, bu sürece ahlaki ve sosyal boyutlar ekler.

- Helal ve Kalite Standardı: TZY'nin ilk aşamasından itibaren, tüm ürünlerin helal (İslam'a uygun), temiz, iyi ve kaliteli) olması esastır.⁸² Bu ilke, sadece gıda güvenliği ve etik üretim gibi modern kavramlarla paralellik göstermekle kalmaz, aynı zamanda zincir boyunca kalite standardını yükselterek ürünlerin piyasaya sürülmesinde güveni artırır.
- İsrafin Önlenmesi: İslam'ın israf yasağı, tedarik zinciri boyunca kaynakların (enerji, su, hammadde, gıda vb.) verimli kullanılmasını teşvik eder.⁸³ Lojistik operasyonlarda verimsizliğin azaltılması, optimum stok yönetimi ve atıkların geri dönüştürülmesi gibi uygulamalar, arz maliyetlerini düşürür ve kaynakların daha uzun süre kullanılabilirliğini sağlayarak dolaylı yoldan enflasyonist baskıyı hafifletir.

3.5.3. Osmanlı İmparatorluğu Örneğinde Piyasa Düzenlemesi ve Arz İstikrarı

İslam iktisadının teorik ilkeleri, tarihsel süreçte en kapsamlı uygulamalarını Osmanlı İmparatorluğu'nda bulmuştur.

- Narh Sistemi ve İhtisab Kurumu: Narh sistemi, temel gıda ve tüketim maddelerinin fiyatlarına üst sınırlar koyarak halkın aşırı fiyat artışlarından korunmasını amaçlamıştır. Bu sistem, Muhtesib adı verilen devlet görevlileri aracılığıyla denetlenir ve piyasada haksız kazancın (ihtikâr - karaborsacılık) önüne geçilirdi.⁸⁴ Bu uygulama, arzın manipüle edilerek fiyatların haksızca yükseltilmesini engelleyerek, fiyat istikrarını koruma çabasıdır.⁸⁵

⁸² Paçacı, *İslâm Ticaret Hukuku*, 184-189.

⁸³ Zaim, *İslâm Ekonomisinin Temelleri*, 46-51.

⁸⁴ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 200.

⁸⁵ Paçacı, *İslâm Ticaret Hukuku*, 214.

- Ahilik Teşkilatı: Ahilik, esnaf ve sanatkârları ahlaki ve mesleki ilkeler etrafında bir araya getirerek, ticari dürüstlüğün yanı sıra, mesleki dayanışma ve kalite standartlarına riayeti de esas almıştır.⁸⁶ Bu teşkilat, arz edilen ürünlerin kalitesini güvence altına alarak tüketici güvenini artırmış ve dolayısıyla iktisadi faaliyetlerin adil ve güvenilir bir ortamda sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.⁸⁷

Sonuç olarak, İslam iktisadındaki ticaret ve tedarik zinciri anlayışı, yalnızca kâr odaklı bir lojistik yönetiminden farklı olarak, dürüstlük, adalet ve sosyal sorumluluk temelinde şekillenir. Bu yapı, faizsiz bir finansman modeliyle birleştiğinde, üretim ve dolaşım süreçlerinin verimliliğini, güvenilirliğini ve ahlaki temelini güçlendirerek, enflasyonla mücadelede arz yönlü istikrarı sağlama potansiyeli sunar.

3.6. Küresel Krizler ve Faizli Sistemlerin Kırılganlığı

Tarihsel olarak yaşanan küresel ekonomik krizler, faize dayalı finansal sistemlerin ne kadar kırılgan olduğunu gözler önüne sermiştir. 1929 Büyük Buhranı ve 2008 Küresel Finans Krizi gibi büyük ölçekli ekonomik çalkantılar, finansal piyasaların reel ekonomiden koparak aşırı büyümesi ve riskli faizli finansal ürünlerin yaygınlaşması sonucu ortaya çıkmıştır.⁸⁸ Bu krizler, finansal yatırımcılar ile üretim yatırımcıları arasındaki yapısal gerilimi net bir şekilde ortaya koymuştur. Finans sektörü, kısa vadeli ve yüksek getirili araçlara yönelerek sermayeyi reel sektörden çekmiş, bu da üretim kapasitesinin daralmasına ve işsizliğin artmasına neden olmuştur.

İslam iktisadı savunucuları, bu krizlerin temelinde faizli sistemin var olduğunu ve faizin sömürücü doğasının, ekonomik eşitsizlikleri derinleştirerek toplumsal huzursuzluklara zemin hazırladığını belirtirler.⁸⁹ Nitekim, Chapra gibi düşünürler, küresel finans sisteminde yaşanan sorunların, "yeni bir finansal mimari" ihtiyacını doğurduğunu ve bu mimarinin, ancak faizsiz ve ahlaki temellere dayalı bir yaklaşımla inşa edilebileceğini vurgulamaktadır.⁹⁰ Bu bağlamda faizsiz finans, ekonomik istikrarı sağlama ve krizlerin sıklığını azaltma potansiyeli taşıyan bir alternatif olarak öne çıkmaktadır.

⁸⁶ Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem(1302-1606) Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 1/37-42.

⁸⁷ Nevzat Aydın, "Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakının Hz. Peygamber'in Sünnetindeki Temel Referansları", *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 89.

⁸⁸ Mehmet Bulut, "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş", *Bilgi* 26 (2003), 5-13.

⁸⁹ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 314.

⁹⁰ Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 116.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAİZSİZ İKTİSADİ SİSTEMİN KURUMSAL YAPISI VE FONKSİYONEL MEKANİZMALARI

4.1. İslâm İktisadında Emeğin Değeri ve Çalışma Ahlakı

İslam iktisat sistemi, etik ve ahlaki temellerini, insanı ve onun emeğini merkeze alan bir yaklaşımla inşa eder. Bireyin başkalarına bağımlı olmaksızın, kendi alın teriyle geçimini sağlaması, bu ahlaki duruşun temel esası olarak kabul edilmektedir. İktisadi sistemin ahlaki ilkelere bağlanması, insanlığı sömürü ve esaretten kurtarmanın anahtarıdır. Bu bağlamda, İslâm medeniyetinin tarihsel süreçte zanaat ve küçük sanayi ekseninde gelişen bir din ve ahlak hayatına bağlı kalması önemli bir unsur olmuştur.⁹¹

Bu yaklaşımla temellendirilen çalışma ahlakı, emeğin sömürülmesini, işsizliği ve beraberindeki ahlaki yozlaşmayı reddeder. İslam’a göre yeryüzü hâkimiyetinin (hilafetin) şartı, yararlı işler (*amel-i salih*) ortaya koymaktır ve bu vaat, inanç ayrımı gözetmeksizin emeğiyle fayda sağlayan herkese yöneliktir.⁹² Kapitalist sistem refahı üretmeksizin zenginlik ve zenginler çoğaltma eğilimindeyken, İslam iktisadı, bu zenginliği oluşturan emeği en yüce değer olarak konumlandırır. Bu anlayış, üretim ve ticaret faaliyetlerini dahi ibadet seviyesine yükselten ahlaki bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Böylece, İslâm iktisadı temelini emeğe dayandırırken, kapitalizm faiz temelli sermayeyi esas alır. Kapitalist sistemde ortaya çıkan zenginliklerde, şüphesiz bu zenginlikleri üreten emek sahiplerinin hakları mevcuttur.

4.1.1. Kur'an ve Sünnet Kaynaklarında Emeğe Atfedilen Değer

İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve Hazreti Peygamber'in (s.a.v.) Sünneti, emeğe büyük bir değer ve kutsiyet atfetmektedir. Allah, insanların meşru

⁹¹ Tabakoğlu, “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, 23.

⁹² Kur'an-ı Kerim Meali. el-Enbiya 23/105

yollardan çalışıp rızıklarını temin etmeleri için gece ve gündüzü rahmetin tecellisi olarak yaratmıştır.⁹³ Hazreti Peygamber (s.a.v.) tembellikten Allah'a sığınmış, çalışmayı ibadet olarak teşvik etmiştir. Nitekim "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yememiştir"⁹⁴ hadisi, kazancın en üstünü olarak el emeğiyle elde edileni işaret etmektedir.

4.1.2. Emek ve Mülkiyet İlişkisi: Âdil Kazanç İlkesi

İslam, kazancın ve ona bağlı olarak oluşan mülkiyetin en değerli kaynağının el emeği olduğunu vurgular. " *İnsan için ancak çalıştığı vardır.*"⁹⁵ ayeti, bu ilkeyi açıkça ortaya koymaktadır. Bu prensip, emeğe dayanmayan kazanç yollarının asgari düzeyde tutulmasını amaçlar ve faiz (ribâ) yasağının temel ekonomik ve ahlaki gerekçelerinden biri olarak öne sürülür. İslam, emek-kazanç dengesinin bozulmasına karşı büyük bir hassasiyet göstermiş; haramlık şüphesi bulunmayan kazancın, yalnızca meşru yollarla ve el emeğiyle elde edilen ürün olduğu belirtilmiştir.

İslâm, meşru yollardan elde edilen mülkiyeti gasp ve hırsızlığa karşı koruyarak emeğe duyulan saygıyı somutlaştırır. Hazreti Peygamber'in "Kim malını korurken öldürülürse şehittir"⁹⁶ hadisi, meşru mülkiyeti savunmanın kutsiyetini göstermektedir. İslam iktisadındaki "işçi" tanımı, yalnızca bedensel çalışanları değil, aynı zamanda teşebbüs gücünü kullanan, iş ve hizmet üreten esnaf ve sanatkârları da kapsayan geniş bir anlama sahiptir. Farklı emeğe farklı ücret ödenmesini destekleyen sistem, temel ahlaki ilke olarak emekçi ile onu kiralayan arasında yaşam standardı açısından uçurumlar olmaması gerektiğini vurgular.

4.1.3. Emek Ahlakının Toplumsal ve Kurumsal Yansımaları

İslâm toplumu, çalışma hayatına yüksek değer atfeden ve el emeğini yücelten güçlü bir kültürel ve kurumsal yapı inşa etmiştir. Bu yapının en somut örneklerinden biri, Anadolu'da emeğe öncelik veren ve onu ekonominin temel kurumlarından biri haline getiren Ahilik

⁹³ Kur'an-ı Kerim Meali. el İsrâ, 17/12; el Rûm, 30/23)

⁹⁴ "Diyanet Hadislerle İslam" (Erişim 08 Ekim 2025). Buhârî, Büyû", 15

⁹⁵ Kur'an-ı Kerim Meali.el-Necm 53/39

⁹⁶ "Diyanet Hadislerle İslam". Buhârî, Mezâlim 33; Müslim, İmân 226.

sistemidir. Ahilikte her mesleğe bir pîr belirlenmiş ve yapılan işlere ve çalışmalara ibadet karakteri kazandırılmıştır.⁹⁷

İnsan onuruna yakışan davranış, kendi emeğiyle geçinmektir; dilencilik ise kınanmıştır. Hazreti Peygamber, dilencilığe karşı net bir duruş sergileyerek, "Kişinin sırtında odun taşıyarak geçimini sağlaması, birisinden bir şey istemesinden daha hayırlıdır"⁹⁸ buyurmuştur. Çalışabilecek güce sahip olduğu halde dilenenler kınanmış ve rızık için yapılan meşru faaliyetlerin ibadet karakteri taşıdığı ısrarla vurgulanmıştır.

Tüm bu yaklaşımlar, İslam hukukunda emek meselesinin sadece hukuki bir iş ilişkisi değil, aynı zamanda ahlaki, kültürel ve sosyo-ekonomik bir bütünlüğün parçası olduğunu göstermektedir. Emeği koruyucu tedbirlerin alınması, haksız kazancın engellenmesi ve adil ücretin sağlanması için gerekli düzenlemeler, devletin takdirine ve zamanın koşullarına göre şekillenen dinamik bir alan olarak kabul edilmektedir.

4.2. Zekât Kurumu: Tanım, Fonksiyonu ve Modern Yorumlar

İslam iktisat sisteminde zekât, sadece bireysel bir ibadet olmanın ötesinde, toplumun ekonomik ve sosyal yapısını şekillendiren temel bir kurumdur. Kelime anlamı itibarıyla artma, arınma, bereket ve övgü gibi kavramları içeren zekât, fıkhi açıdan belirli bir zenginlik seviyesine (nisap) ulaşan Müslümanların mal varlıklarının belirli bir oranını, Kur'an'da belirlenen sekiz sınıftan birine veya birkaçına vermesini ifade eder.⁹⁹ Bu mali yükümlülük, İslam toplumlarında servetin adil bir şekilde dağıtılmasını, sosyal dayanışmayı güçlendirmeyi ve ekonomik dengeyi sağlamayı amaçlar. Zekâtın, faiz yasağı ile birlikte İslam iktisadının sosyal adalet hedefine ulaşmasında kritik bir rol oynadığı kabul edilir.

4.2.1. Zekâtın Sosyal Adalet ve Gelir Dağılımına Katkısı

Zekât, İslam'ın ekonomik düzeninde gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek için tasarlanmış etkin bir mekanizmadır. Kur'an-ı Kerim'de yer alan, "*Ta ki o, içinizden*

⁹⁷ İnalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem(1302-1606) Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, 1/37-40.

⁹⁸ Buhârî, Zekât 50, 53; Müslim, Zekât 106; Tirmizî, Zekât 28

⁹⁹ *Kur'an-ı Kerim Meali. el-Tevbe 9/60.*

*sadece zenginler arasında elden ele dolaşan bir devlet/servet olmasın"*¹⁰⁰ ifadesi, zekâtın temel amacını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayet, servetin belli bir zümrenin elinde toplanmasını engellemeyi, onu toplumun tüm katmanlarına yaymayı ve ekonomik fırsatları daha geniş bir kesim için erişilebilir kılmayı hedefler. Zekât, zenginlerden alınarak fakirlere, borçlulara, yolda kalmışlara ve diğer ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasıyla, yoksuldan zengine doğru gerçekleşen faizli gelir transferinin aksine, zenginden yoksula doğru bir kaynak akışı sağlar. Bu durum, toplumda refahın yaygınlaşmasına ve sosyal kutuplaşmanın azalmasına hizmet eder.

Ayrıca zekât, toplumda bireyler arasındaki bağları güçlendirir ve sosyal dayanışma ruhunu pekiştirir. Zenginlerin, mallarını temizleyerek ihtiyaç sahiplerine yardım etme bilinci, onlarda bir sorumluluk duygusu oluşturur. Bu, sadece maddi bir destek sağlamakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal barış ve kardeşliği de güçlendirir. Zekât, bu yönüyle İslam toplumlarında ekonomik istikrarın yanı sıra, ahlaki ve sosyal bir dengeyi de tesis eden çok boyutlu bir ibadettir.

4.2.2. Zekât Kurumuna Modern Yorumlar

Geleneksel İslam iktisadında zekât, temel olarak altın, gümüş ve ticaret malları gibi belirli varlıklar üzerinden hesaplanırken, modern finansal sistemlerin gelişimiyle birlikte bu kurumun kapsamı ve işleyişi üzerine yeni yorumlar getirilmiştir. Günümüzde İslami iktisatçılar, hisse senetleri, tahviller ve diğer finansal varlıklar üzerinden zekât hesaplamasının nasıl yapılacağını tartışmaktadır. Bu tartışmaların ötesinde, bazı modern yaklaşımlar, zekâtın bireysel bir yükümlülük olmaktan çıkarılıp, devletin sosyal güvenlik ve refah politikalarının temelini oluşturacak bir sosyal finans kurumu olarak yeniden yapılandırılmasını önermektedir.

Toplumsal eşitsizlikler, tarih boyunca olduğu gibi bugün de varlığını sürdürmekte; toplumun bir kesimi refah içinde yaşarken, diğer bir kesimi asgari geçim standartlarının altında kalmaktadır. Bu durumun temelinde yatan sorunlar, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve yoksullukla mücadeledeki yetersizliklerdir. Bu problemleri çözmek amacıyla, geleneksel iktisat cephesindeki kimi iktisatçılar mevcut ekonomik sistemde

¹⁰⁰ *Kur'an-ı Kerim Meali. el-Haşr 59/7.*

köklü değişiklikler yapılması gerektiğini savunmaktadır. Bu önerilerden biri de faizin tamamen ortadan kaldırılması ve %2,5 oranında bir vergilendirme mekanizmasının getirilmesidir.¹⁰¹ Bu öneri, İslam iktisat teorisindeki faiz yasağı ve zekât ilkeleriyle önemli bir paralellik sergilemektedir. Nitekim İslam, faizi kesin bir şekilde yasaklamış ve zenginlerin mal varlıklarının %2,5'ini yoksulların hakkı olarak görmüştür. Nitekim Nobel ödüllü Cambridge Üniversitesi Profesörlerinden James Meade, para ve fiyat sistemlerinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için toplumda adil bir mal ve gelir dağılımının temel bir ön koşul olduğunu savunmuştur.¹⁰²

Bu modern yorumlar, zekâtın 21. yüzyılın ekonomik ve sosyal sorunlarına çözüm üretebilecek önemli bir potansiyel taşıdığını ortaya koymaktadır. Zekât fonlarının toplanması, yönetilmesi ve dağıtılması süreçlerinin etkin bir şekilde kurumsallaşması, bu kaynakların makroekonomik istikrarı sağlamada ve yoksullukla mücadelede daha organize bir biçimde kullanılmasına olanak sağlayabilir. Ahmet Tabakoğlu'nun da vurguladığı gibi, İslam iktisadının temel hedeflerinden biri özel mülkiyetin yaygınlaştırılması ve servetin tek elde toplanmasının engellenmesidir.¹⁰³ Bu bağlamda zekât ve miras gibi kurumlar, bu hedefin gerçekleştirilmesinde birbirini tamamlayan işlevler üstlenir.

4.3. İslam İktisadında Üretim-Ticaret-Zenginlik-Zekât İlişkisi

İslam iktisadı, ekonomik hayatı sadece bir kazanç elde etme alanı olarak değil, aynı zamanda ahlaki ve sosyal sorumlulukların yerine getirildiği bütüncül bir sistem olarak ele alır. Bu sistemde üretim, ticaret, zenginlik ve zekât kurumları birbirini tamamlayan ve birbirine bağlı unsurlar olarak işlev görür. Faiz yasağı ile atıl sermayeyi üretime yönlendiren bu model, sermayeyi biriktirme ve servet edinme güdüsünü meşru yollardan tatmin etmeyi hedeflerken, elde edilen zenginliğin toplumsal adaleti sağlamak amacıyla zekât gibi mali ibadetlerle denetlenmesini öngörür. Bu dörtlü ilişki, İslam iktisadının sosyal adaleti ve ekonomik dinamizmi eş zamanlı olarak hedeflediğinin en somut göstergesidir.

¹⁰¹ A. F. Hers vd., “İslam İktisadında Bölüşüm Sisteminin Bir Aracı Olarak Zekâtın Rolü”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 274.

¹⁰² Joan Robinson, *İktisadi Felsefe*, çev. Mehmet Tomanbay (Ankara: V Yayınları) (Erişim 25 Eylül 2025), 130.

¹⁰³ Tabakoğlu, “Bir İlim Olarak İslam İktisadı”, 27.

4.3.1. Üretim ve Ticaretin İslam İktisadındaki Önemi

İslam iktisadının temelinde, ekonomik kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılması yatar.¹⁰⁴ Üretim, bu sistemin vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilir; zira ticaretin ana kaynağı büyük ölçüde üretimdir. Emek, istihdam ve zekât müesseseleri de doğrudan üretimle ilişkilidir. İslam hukukundaki ihya-i mevât (ihya edilmemiş arazinin canlandırılması) ilkesi, bu yaklaşıma tarihi bir örnek teşkil eder.¹⁰⁵ İslam hukuku "Tahcir ettiği araziye üç yıl boş bırakan muhtecirin arazi üzerinde üç yıldan sonra hiçbir hakkı yoktur" yaklaşımı ile atıl duran kaynakların üretime kazandırılmasını yasal bir zorunluluk haline getirir.¹⁰⁶ Osmanlı uygulamasındaki Mecelle'de yer alan benzer düzenlemeler, bu ilkenin tarih boyunca uygulamaya konulduğunun bir kanıtıdır.¹⁰⁷

Bu yaklaşım, sadece tarım arazileri için değil, modern anlamda sanayi, madencilik ve diğer üretim alanları için de temel bir prensip olarak kabul edilebilir.

İslam, ticaretin ahlaki ve etik ilkelerle yapılmasını teşvik eder. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Doğru sözlü, dürüst ve güvenilir bir Müslüman tâcir; kıyamet günü nebîler, siddîklar ve şehitlerle beraberdir"¹⁰⁸ hadisi, dürüst ve güvenilir ticaretin sadece dünyevi bir kazanç değil, aynı zamanda yüksek manevi bir merteye olduğunu gösterir. Bu durum, ticaretin ekonomik refahın yanı sıra, ahlaki bir erdem olarak da görüldüğünü kanıtlar.

4.3.2. Meşru Kazanma İçgüdüsü ve Zekâtın Zihniyeti Düzenleme Fonksiyonu

İnsan doğasının temel ve evrensel bir gerçeği olarak, kazanma ve zenginleşme içgüdüsü (kazanç insiyakı) tarihler boyunca varlığını sürdürmüş, medeniyetlerin gelişiminde itici bir güç olmuştur. İslam iktisat sistemi, bu doğal arzuya karşı çıkmak yerine, onu meşru bir çerçevede kanalize etmeyi ve böylece toplumsal faydaya dönüştürmeyi hedefler. Zira, zenginleşme ihtirası insanın fitri bir özelliği olup, bu arzu kolay kolay doymaz. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v), insanın bu doyumsuz tabiatını çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir: *"İnsanoğlunun bir ova / vadi dolusu malı olsa, bir o kadarını daha ister.*

¹⁰⁴ Orhan Küçük, "İslâm ekonomisi penceresinden temel iktisadi kavramlar, sorunlar ve öneriler", *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics içinde* (ss. 1–10), 2017, 8.

¹⁰⁵ "İHYÂ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Ağustos 2025).

¹⁰⁶ "TAHCÎR", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 13 Ağustos 2025).

¹⁰⁷ "İHYÂ", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 25 Mayıs 2025).

¹⁰⁸ "Diyânet Hadislerle İslam". Tirmizî, Sünen, Büyû', 4; hadis no: 1209.

*İnsanoğlunun karnını topraktan başka bir şey doyurmaz. Ve Allah tövbe edenlerin tövbesini kabul eder.”*¹⁰⁹

İktisat düşünürü Sabri F. Ülgener, kazanma arzusunun kontrolsüz kalması veya uygun yollardan doyurulamaması durumunda oluşturacağı toplumsal riski şu sözlerle çarpıcı biçimde dile getirir:

"Normal İktisadi faaliyetler çerçevesinde doyurulamayan kazanç insiyaki kendine başka yollarda boşalma imkanları aramak zaruretindedir. Mesele yalnız fert ölçüsünde değil, tarih boyunca ayrı ayrı çağlarda dikkate alınırsa görülür ki: kazanma ve zenginleşme arzusu bazan mutata ve normal faaliyetler çerçevesinde doyurulmuş, bazanda o çerçevenin dışına taşmış ve boşalmıştır." ¹¹⁰

İslam İktisadi Sistemi bireyin fitri kazanma arzusunun "mutata ve normal faaliyetler" çerçevesinde doyurulabilmesi için hukuki ve ahlaki bir zemin hazırlar. Zekât kurumu da tam bu noktada, kazanma içgüdüsünün ahlaki sınırlar dışına taşmasını engelleyen temel mekanizmalardan biri olarak devreye girer.

4.3.3. Zekâtın Zenginliği Meşrulaştırması ve Toplumsal Fonksiyonu

İslam, bireyin helal ve üretken yollarla zenginleşmesini reddetmez; aksine, zekât ibadetinin ancak belirli bir mali yeterliliğe (nisap) ulaşmış bireylere farz kılınmış olması, sistemin zenginleşmeyi teşvik ettiğinin en somut göstergesidir. Zekât, zenginliği bir sonuç olarak kabul ederken, aynı zamanda onu toplumsal bir sorumluluk ile de ilişkilendirir.

Zekât, servetin sadece bireye ait olmadığını, aynı zamanda toplumun dezavantajlı kesimlerinin de o servet üzerinde bir hakkı bulunduğunu ifade eder. Kur'an-ı Kerim'de yer alan: "*Sadakalar (zekâtlar), Allah'tan bir farz olarak ancak fakirler, düşkünler... içindir*" ¹¹¹ ayeti zekâtın kimlere verileceğini açıkça belirterek, bu toplumsal güvenlik ağının hukuki temelini oluşturur.

Zekât bireyin kazanma arzusunu üretken ve helal yollara yönlendirir, servetin atıl kalmasını veya belirli ellerde tekelleşmesini önleyerek, dolaşıma girmesini sağlar, ekonomik hareketliliği destekler ve sosyal adaleti tesis eder. Böylece İslam iktisadı, zekât

¹⁰⁹ (Müslim, Zekât, 117 "1048")

¹¹⁰ Sabri F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* - (İstanbul: Der Yayınları, 1981), 130.

¹¹¹ Kur'an-ı Kerim Meali. el-Tevbe 9/60.

aracılığıyla fitri bir içgüdü olan kazanma arzusunu, toplumsal çözülmeye yol açmadan, ahlaki sınırlar içinde doyuracak bir denge mekanizması kurmuş olur.

4.3.4. Zekâtın Üretim, Tüketim ve Servet Döngüsü Üzerindeki Rolü

Zekât, İslam iktisadının temel mekanizmalarından biri olarak, ekonomik sistemde üretim, tüketim ve servet döngüsünü canlandıran kritik bir işleve sahiptir. Faiz temelli sistemlerde sermaye, risksiz getiri sağlayan faiz yoluyla durağanlaşma eğilimi gösterirken, İslam iktisadı, zekât aracılığıyla atıl durumda olan serveti ekonominin akışına dâhil etmeyi hedefler. Bu bağlamda, zekâta tabi mal varlıklarının yıllık olarak belirli bir oranının verilmesi zorunluluğu, servet sahiplerini birikimlerini pasif bir şekilde tutmak yerine, onu üretken yatırımlara yönlendirmeye teşvik eder. Zekât, parayı üretime dönüştürmekle kalmayıp, böylelikle ekonomik aktiviteyi artıran bir dinamizme dönüşür. Arif Ersoy, zekâtın bu rolünü, "üretime aktif katılamayan ve muhtaç durumda olan insanların, yeryüzü kaynaklarının kirası olarak üretimde yer alan kesimden aldıkları pay" olarak tanımlar. ¹¹²

Bu tanım, zekâtın sadece bir sadaka veya bağış olmadığını, aksine ekonomik süreç içerisinde kaynakların adil bir şekilde paylaşımını sağlayan stratejik bir araç olduğunu vurgular.

Zekâtın yoksullara dağıtılması, toplumun bu kesiminin satın alma gücünü artırır ve böylece ekonomideki toplam talebin yükselmesine katkıda bulunur. Artan talep, doğal olarak üreticileri daha fazla mal ve hizmet üretmeye yönlendirir.¹¹³ Bu durum, yeni yatırımların yapılmasını ve istihdam olanaklarının artmasını beraberinde getirir. Dolayısıyla zekât, hem arz (üretim) hem de talep (tüketim) tarafında ekonomiyi canlandıran, sürdürülebilir bir büyüme modelinin anahtarlarından biri olarak öne çıkar.

Bu döngü, Üretim-Zenginlik-Zekât Döngüsü olarak adlandırılabilir ve İslam iktisadının temel mekanizmasını oluşturur. Faizsiz bir ekonomik modelde sermaye, doğrudan üretim ve ticaret faaliyetlerine kanalize edilir, bu da ekonomik büyümeyi ve istihdamı teşvik eder. Üretim ve ticaret yoluyla elde edilen zenginlik, bireysel refahı artırmakla kalmaz, aynı zamanda zekât yükümlülüğü doğurur. Toplanan zekât fonları, toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine aktarılarak onların satın alma gücünü artırır, böylece talep canlanır ve üreticiler

¹¹² Ersoy, "İslam iktisadı ve iktisadi yapısı", 48.

¹¹³ Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş*, 444.

daha fazla üretime teşvik edilir. Bu mekanizma, atıl sermayenin sürekli olarak üretime tahvil edilmesini, gelir dağılımındaki adaletsizliklerin giderilmesini ve toplumsal dayanışmanın güçlenmesini sağlar.

Bu döngüde zekât, biriktirme güdüsünü, toplumsal sorumluluk bilinciyle dengeler. İslam'ın ekonomik yaklaşımının ahlaki boyutunu ortaya koyar. Servet, nihayetinde Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak ve toplumsal refahı artırmak için bir araç olarak görülür. Bu model, üretim ve zenginleşmeyi bireyin kendi dünyevi çıkarlarıyla sınırlı tutmayıp, onu kapsamlı bir toplumsal faydaya dönüştürerek, İslam iktisadının adalet ve denge odaklı yapısını gözler önüne serer.

4.4. Öz Kaynak ve Risk-Kâr Paylaşımına Dayalı Finansal Modeller

Faizli finansal sistemler, sermayeyi birikim ve spekülasyon aracı olarak konumlandırarak, toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliği derinleştiren bir yapıya sahiptir. Bu sistem, sermaye sahiplerinin risksiz ve garantili gelir elde etmesini sağlarken, sermayeye erişimi olmayan kesimleri borçlanmaya mahkûm ederek yoksulluk ve bağımlılık döngüsünü pekiştirir. İslam iktisadı ise, bu sömürü düzeninin aksine, öz kaynak ve risk-kâr paylaşımına dayalı bir finansal model önerir. Bu model, sermayeyi durağan bir değerden çıkarıp, onu doğrudan üretimle ilişkilendirerek sağlıklı, adil ve sürdürülebilir bir ekonomik ekosistemin temelini oluşturur.

4.4.1. Faizsiz Finansın Temel Prensibi: Risk ve Kâr Paylaşımı

İslam iktisadının finansal işlemlere yaklaşımının temelinde, kazancın riskle ilişkilendirilmesi yatar. Faizin aksine, İslam'a göre meşru bir kazanç, ancak bir ticari faaliyete girme, emek sarf etme veya sermayeyi risk altına atma karşılığında elde edilebilir. Bu yaklaşım, finansal işlemleri gerçek ürün ticareti yahut üretim ve ticarete ortaklığa dayandırır. Korkut'un da ifade ettiği gibi, bu sistemde "çıkarların çatıştığı değil, paralel olarak ilerlediği" bir yapı hedeflenir.¹¹⁴

Faizli sistemde borç veren taraf, borçlunun kâr edip etmediğine bakılmaksızın sabit bir faiz geliri elde ederken, borçlu taraf tüm riski üstlenir. Bu durum, bir tarafın sürekli olarak

¹¹⁴ Korkut, "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı", 234.

kazandığı, diğer tarafın ise fakirleştiği bir döngü oluşturur ve sermaye sahibi ile emek sahibi arasındaki refah farkını sürekli olarak açar.

Faizsiz finansal modeller ise, bu adaletsizliği gidermek için mudarebe (kâr-zarar ortaklığı) ve muşaraka (sermaye ortaklığı) gibi araçları öne sürer.¹¹⁵ Bu modellerde, sermaye sahibi ve girişimci, bir projenin hem kârını hem de zararını paylaşmayı kabul eder. Bu sayede, finansmanın risksiz bir rant aracı olmaktan çıkıp, üretimi teşvik eden ve toplumsal refaha katkı sağlayan bir mekanizmaya dönüşmesi sağlanır.

İslami finansın temel yaklaşımı, adaletin tesis edilmesi amacıyla finansör ve girişimcinin kâr ve zarar yükümlülüklerini hakkaniyetle paylaşmasını zorunlu kılar. Bu yaklaşımın ana ilkelerinden biri, 'risksiz kazanç olmayacağı' prensibidir. Söz konusu prensip, finans kuruluşlarını riskleri daha titiz bir şekilde analiz etmeye ve fonların kullanımını etkin bir biçimde denetlemeye teşvik eder. Risklerin hem finansör hem de girişimci tarafından ortaklaşa değerlendirilmesi, sisteme daha fazla disiplin kazandırır. Bu durum, kaynak kullanımındaki verimliliği artırmanın yanı sıra, aşırı borçlanma eğilimini de azaltarak finansal istikrarı destekler.¹¹⁶

4.4.2. Öz Kaynak Finansmanının Ekonomik ve Sosyal Faydaları

Öz kaynak ve risk-kâr paylaşımına dayalı finansman, sadece mikro düzeyde adalet sağlamakla kalmaz, aynı zamanda makro düzeyde de önemli ekonomik ve sosyal faydalar sunar.

Üretkenliğin Artması: Faizsiz sistemde sermayenin risksiz faiz getirisi yerine, kâr beklentisiyle reel sektördeki projelere yönlendirilmesi, üretim faaliyetlerini canlandırır. Bu durum, atıl duran sermayenin ekonomiye kazandırılmasını ve dolayısıyla ekonomik büyümenin hızlanmasını sağlar. Üretimin artmasıyla birlikte, arz-talep dengesi daha sağlıklı bir yapıya kavuşur ve enflasyonist baskılar azalır.

İstihdamın Yükselmesi: Üretimdeki artış, doğal olarak daha fazla iş gücü ihtiyacı doğurur ve işsizliğin azalmasına katkı sağlar. Faizli sistemin aksine, öz kaynak bazlı finansman,

¹¹⁵ H.İbrahim Bulut - Bünyamin Er, *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*, ed. Aydın Yabanlı (İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2009), 28.

¹¹⁶ Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 200.

spekülatif değil, reel ve istihdam artırıcı yatırımları destekler. Bu sayede, işsizliğe bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal sorunların önüne geçilmesine yardımcı olur.

Sosyal Adaletin Sağlanması: İslam iktisadı, servetin belirli sınıfların elinde birikmesini değil, toplumun tüm kesimleri arasında adil bir şekilde dolaşmasını teşvik eder. Faiz, serveti belli ellerde tutmayı amaçlarken, risk-kâr paylaşımına dayalı modeller, sermayeye erişimi olmayan bireyleri de ekonomik faaliyetlere dâhil ederek sınıfsal ayrışmaları engellemeyi hedefler. Bu yaklaşım, toplumsal dengeyi korur ve ekonomik eşitsizlikleri derinleştiren mekanizmaları ortadan kaldırır.

4.4.3. Kapitalist Sistemden Faizsiz Modele Geçiş Süreci

Faizli sistemin küresel ölçekte doğurduğu ekonomik krizler, bu modelin sürdürülebilirliğine dair ciddi şüpheler uyandırmıştır. 2008 krizi gibi büyük çalkantılar, küresel finansal sistemde bir şeylerin yanlış gittiğine dair yaygın bir kanaatin oluşmasına neden olmuştur.¹¹⁷ Geleceğe dönük bir finansal sistem arayışı, faizsiz ekonomik modellere olan ilginin artmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Bu kapsamda, yeni bir finansal mimariye duyulan ihtiyaç giderek daha fazla vurgulanmaktadır.

Kapitalist iktisadi sistemin dümen suyundan kurtulmak ve faizsiz bir modele geçiş yapmak, sadece ekonomik teorik bir tartışma olmanın ötesinde, cesur politik kararlar gerektirir. Bu geçiş, kısa vadede bazı zorluklar doğurabilecek olsa da, uzun vadede daha istikrarlı, adil ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı vaat eder. Faizin yasaklanmasıyla birlikte, sermaye sahipleri ve girişimciler, gerçek bir ortaklık ruhuyla hareket ederek, toplumsal refahı artırmayı ve ekonomik kalkınmayı hızlandırmayı amaçlayan bir sisteme geçiş yapabilirler. Bu, bireysel çıkarların toplumsal çıkarlarla paralel hale geldiği bir ekonomik düzenin inşası anlamına gelir.

¹¹⁷ Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 116-117.

4.5. Helal-Haram Kavramı: Tüketim İhtirasını Kontrol Eden Mekanizma

Kapitalist iktisat sistemi, "sınırsız insan ihtiyaçlarının sınırlı kaynaklarla karşılanması bilimi" tanımı üzerine kurulmuştur.¹¹⁸ Bu paradigma, insan fitratında var olan temel ihtiyaçları, sonu gelmeyen bir tüketim ihtirası ve arzu döngüsüyle birleştirerek "kaynak kıtlığı" fikrini merkeze yerleştirmiştir. Bu sınırsızlık algısı, küresel düzeyde kaynaklara yönelik kontrolsüz bir talebe dönüşmüş, ekolojik dengeleri bozmuş ve sürdürülebilirlik kaygılarını beraberinde getirmiştir. Günümüzde, bu sistemin oluşturduğu çevre felaketleri ve kaynak tükenişi korkusu, bizzat kapitalist düşünürlerin bile gündemine girmiş, "nasıl daha az tüketiriz?" sorusunu dile getirmelerine neden olmuştur.

Diğer taraftan İslam'da inanç ve ibadetler dışında kalan dünyevi işler, insanların yararına yönelik düzenlenmiştir ve bunların mantığı akıl yoluyla anlaşılabilir. Bu düzenlemelerin temel amacı, "faydaları elde etmek ve zararları gidermek" olarak özetlenebilir. Bu prensibe göre, yararlı olan şeyler helal, zararlı ve kötü olan şeyler ise haram kılınmıştır.¹¹⁹

İslam iktisadı, tüketim hırsını temelden reddeden, insanı "terbiye edilmiş ihtiyaçlar" ve "emanet kaynaklar" düşüncesiyle sınırlayan bir model sunar. Bu modelin en önemli davranış kodlarından biri de helal-haram kavramıdır. Helal-haram ayrımı, sadece yiyecek ve içeceklerin ne olduğunun belirlenmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda kaynakların sorumlu ve adaletli bir şekilde kullanılmasını sağlayan, tüketim ihtirasını kontrol altında tutan temel bir mekanizma işlevi görür.

4.5.1. Helal-Haram: Kıtlık Paradigmasına Karşı Bir Tüketim Felsefesi

Kapitalist sistemin "kıt kaynaklar" tezi, insanın tüketim arzularını meşrulaştıran ve rekabeti körükleyen bir işlev görür. Buna karşılık İslam, yeryüzündeki tüm kaynakların, tüm canlıların ihtiyacını karşılayacak ölçüde Allah tarafından yaratıldığına inanır. Bu anlayışa göre asıl sorun kaynakların yetersizliği değil, insanın hırsı, israfı ve adaletsiz bölüşümüdür. Tüketim tercihleri ve alışkanlıklarındaki ölçsüzlük, bu sistemin en temel sorunudur. İslam

¹¹⁸ Mehmet Tomanbay, "İktisat bilimi ve son ekonomik kriz", *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Yayını* 12/41 (2001), 43.

¹¹⁹ Paçacı, *İslâm Ticaret Hukuku*, 46.

iktisadı, bu ölçüsüzlüğün önüne geçmek için helal ve haram kavramları üzerinden ahlaki ve hukuki sınırlar koyar.

Kur'an, helal ve haramın ayrımını net bir şekilde ortaya koyarak insanı bilinçli bir tüketici olmaya davet eder: *"Ey insanlar, yeryüzünde helal ve temiz olan şeyleri yiyin. Şeytan'ın izini izlemeyin. Şüphesiz o, size apaçık bir düşmandır."*¹²⁰ Bu ayet, gıdanın sadece helal olmasını değil, aynı zamanda temiz, sağlıklı ve faydalı olmasını da şart koşar. Böylece İslam, tüketimi sadece dini bir kurala indirgemez, aynı zamanda bireyin fiziksel ve manevi sağlığını korumayı hedefleyen bütüncül bir felsefe sunar.

Bu felsefe, kaynakların israfını önlemeyi de hedefler. Bir başka ayette *"Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez"*¹²¹ buyrulur, tüketime getirilen ahlaki sınıra işaret edilir. Bu ayet, tüketim ihtirasını dizginleyen ve kaynakların yerli yerinde kullanılmasını sağlayan en temel düsturlardan biridir. Bu sınırlama, mevcut kaynakların israfa kaçılmadan, ihtiyaçlar ekseninde yeterli olacağı inancını pekiştirir.

4.5.2. Helal-Haram: İhtirası Frenleyen Bir Mekanizma

Helal-haram kavramı, bir bireyin tüketim davranışını şekillendirirken, aynı zamanda üreticilerin ve ekonomik aktörlerin de ahlaki bir çerçevede hareket etmesini sağlar. Haram kılınan maddelerin üretim ve tüketim zincirinin dışında tutulması, israf ekonomisinin ve sağlıksız gıda üretiminin önüne geçer. Örneğin, alkol ve domuz eti gibi haram kabul edilen maddelerin ticarileştirilmemesi, bu maddeler için harcanacak kaynakların ve enerjinin daha faydalı alanlara yönlendirilmesine olanak tanır.

Bu noktada, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) hadisleri, helal ve haramın önemini ve kapsamını daha da netleştirir. *"Helal olan şeyler belli, haram olan şeyler bellidir. Bu ikisinin arasında, halkın birçoğunun helal mi, haram mı olduğunu bilmediği şüpheli konular vardır. Şüpheli konulardan sakınanlar, dinini ve ırzını korumuş olur"*¹²² hadisi, Müslüman bireyin sadece haramdan değil, aynı zamanda şüpheli olan şeylerden de uzak durması gerektiğini vurgular. Bu durum, gıda endüstrisinde kullanılan katkı maddelerinden

¹²⁰ Kur'an-ı Kerim Meali. el-Bakara 2/168

¹²¹ Kur'an-ı Kerim Meali. el-A'raf 7/31

¹²² "Diyanet Hadislerle İslam". Buhârî, "İmân", 39

üretim süreçlerine kadar her aşamada azami bir hassasiyet gerektirir. Bu hassasiyet, bir taraftan ticari dürüstlüğü ve güveni pekiştirirken, diğer taraftan da israfı önleyerek kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasını sağlar.

Helal-haram anlayışı, aynı zamanda "helal keyfe kâfidir" düsturunu da beraberinde getirir.¹²³ “Allahü Teâlâ’nın mübah ettiği, izin verdiği şeylerin çeşidi ve sayısı pek çoktur. Harâm ettiği, yasak ettiği şeyler ise, pek azdır.”¹²⁴ Bu, Müslümanın, helal ve meşru sınırlar içinde kalan her türlü nimetin kendisine yeteceği inancını taşır. Bu inanç, bireyin sürekli daha fazlasını arzulayan doyumsuz bir tüketimci olmasını engeller ve onu şükür, kanaat ve denge gibi değerlere yönlendirir. Bu bağlamda, helal gıda sadece bir tüketim tercihi değil, aynı zamanda bir yaşam biçimi ve ahlak felsefesinin somut bir yansımasıdır.

4.5.3. Tüketim Bilincinin Bir Kurumu Olarak Helal Gıda

Kapitalist sistemin "kaynakların tükenmeye başladığı" yönündeki endişeleri, aslında kendi sebep olduğu sınırsız tüketim ihtirasının kaçınılmaz bir sonucudur. Bu sistem, bireylerin arzularını tatmin etmek için üretimi ve tüketimi teşvik ederken, kaynakların adil bölüşümünü ve sorumlu kullanımını göz ardı etmiştir. İslam iktisadı ise bu döngüyü tersine çevirir. Helal-haram kavramı, tüketiciyi "ne kadar kazanırsam o kadar tüketirim" anlayışından uzaklaştırarak, "helal ve temiz olanlar bana yeter" bilincine ulaştırır.

Bu bağlamda, helal gıda, insanlığın ihtirastan arınmış, mevcut kaynaklarla yetinebilen bir topluma ulaşması için güçlü bir araçtır. Helal gıda sertifikasyon mekanizmaları da bu bilincin kurumsallaşmış bir yansımasıdır. Bu sistemler, gıdanın üretim, işleme, taşıma ve tüketim aşamalarının tamamını denetleyerek hem Müslüman tüketicilerin güvenliğini sağlar hem de evrensel anlamda sağlıklı ve etik gıda üretimini teşvik eder. Sonuç olarak, helal-haram kavramı, bireysel ve toplumsal düzeyde tüketim davranışlarını kontrol eden, kaynak israfını önleyen ve toplumsal refahı artırmayı amaçlayan bütüncül bir mekanizma olarak öne çıkar.

¹²³ Said Nursi, “Sözler”, *Risale-i Nur Külliyyatı* (Erişim 27 Eylül 2025), 33.

¹²⁴ İmam-ı Rabbani Ahmed-i Faruki Serhendi, *Mektubat Tercümesi* (Hakikat Kitabevi, 2013), 333-334.

Aşağıdaki tablo, kapitalist ve İslam iktisadi sistemlerinin tüketime, kaynaklara ve ahlaki kontrollere bakış açılarını temel prensipler üzerinden karşılaştırarak, helal-haram kavramının özgün rolünü daha net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 2

Helal-Haram Kavramının Tüketim Felsefesi Açısından İktisadi Sistemlerle Karşılaştırılması

Karşılaştırma Kriterleri	Kapitalist İktisadi Sistemi	İslam İktisadi Sistemi
Tüketim Felsefesi	İnsan İhtiyaçlarının Sınırsız Olduğu Varsayımı Üzerine Kurulu, Doyumsuz Bir Tüketim İhtirası Döngüsü.	İhtiyaçların Terbiye Edilmiş ve Emanet Olduğu Anlayışı Üzerine Kurulu; Şükür, Kanaat ve Denge Gibi Değerleri Ön Planda Tutar.
Kıtlık Paradigması	"Sınırlı Kaynaklar" ve "Kıtlık" Tezi, Tüketim Arzularını Meşrulaştırır ve Rekabeti Körükler.	Asıl Sorunun Kaynak Yetersizliği Değil, İnsan Hırsı, İsrafı ve Adaletsiz Bölüşüm Olduğu İnancı.
Kontrol Mekanizması	Pazarın Görünmez Eli ve Serbest Rekabet. Tüketim, Genellikle Kontrolsüz Bir Şekilde Teşvik Edilir.	Helal-Haram Kavramı Üzerinden Ahlaki ve Hukuki Sınırlar Koyar. Tüketim Bilincini ve Sorumluluğunu Pekiştirir.
Tüketim Hedefi	Sınırsız Arzuların Tatmini ve Sürekli Üretimi Teşvik Etme.	Faydayı Elde Etme ve Zararı Giderme" Prensibi Çerçevesinde, Fiziksel ve Manevi Sağlığı Koruma.
Tüketim Anlayışı	"Ne Kadar Kazanırsam O Kadar Tüketirim" Yaklaşımı.	"Helal ve Temiz Olanlar Bana Yeter" Bilinci.

4.6. Adalet ve Hakkaniyet Esaslı Ekonomik Model

İslam iktisadının temelini oluşturan en önemli prensip, ekonomik faaliyetlerin adalet ve hakkaniyet ilkeleri üzerine inşa edilmesidir.¹²⁵ Bu modelde, ekonomik aktörlerin yalnızca bireysel çıkarlarını gözetmeleri yeterli görülmez; aynı zamanda toplumsal dengeyi, eşitliği ve diğer bireylerin haklarını korumaları da zorunlu kabul edilir. Bu bağlamda, ahlaki değerler, ekonomik süreçlerin ayrılmaz bir parçası olarak görülür ve tüm kazanç biçimleri, elde edilme şekli itibarıyla İslam ahlak düşüncesinin süzgecinden geçirilir. İslam iktisadı, bireylerin kendi çabalarıyla meşru yollardan zenginleşmesini teşvik ederken, bu zenginleşmenin toplumsal refahı zedelememesini ve gelir dağılımında adaletsizliğe yol açmamasını hedefler.

¹²⁵ Chapra Muhammed Umer, *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*, 160-161.

4.6.1. İslam’da Adalet ve Ahlakın Ekonomik Faaliyetlere Etkisi

İktisat ile ahlak, insan hayatının birbirinden kopmaz iki temel unsurudur. Bu iki alan arasındaki karşılıklı etkileşim, insanlık tarihi boyunca hem yaşanan olaylar hem de üretilen düşünceler açısından sürekli gündemde olmuştur.¹²⁶ İslam’ın ekonomik modeli de bu bütünlüğün en belirgin şekilde görüldüğü sistemlerden biridir. Kur’an ve Sünnet’in çizdiği genel ahlaki ve hukuki çerçeve, ekonomik ilişkilerin adalet esasına göre düzenlenmesini sağlar.

- İslam ahlakı, bireysel davranışları olduğu kadar ekonomik faaliyetleri de kapsayan bir değerler bütünüdür. Bu çerçevede, toplumsal menfaatlara zarar veren, adil olmayan veya ekonomiyi istikrarsızlaştıran her türlü tutum ve işlem kabul görmez.
- İslam’ın ahlaki ilkeleri, inanç ve değerler aracılığıyla bireylerin ekonomik davranışlarını da yönlendirir. Buna göre, sosyal adalete zarar veren, toplumsal yarara aykırı olan ve ekonomik istikrarı tehdit eden tüm eylemler reddedilir.

Bu ilkenin pratik yansımalarından biri “ihtikar” (karaborsacılık, istifçilik, vurgunculuk) yasağıdır. Piyasada fiyatları suni şekilde yükseltmek veya arzı kısıtlamak amacıyla mal stoklamak, dezavantajlı kesimleri mağdur ederek haksız kazanç doğurduğu için İslam hukukunda açıkça yasaklanmıştır.¹²⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) “Kim ihtikar yaparsa, günahkâr olur”¹²⁸ hadisi, bu konuda net bir tavır ortaya koymaktadır. Modern ekonomideki tekeller, kartel ve tröst gibi yapılar da adil rekabeti engelleyip piyasa dengesini bozdukları ve tüketicilere zarar verdikleri için İslam iktisadı açısından gayrimeşru kabul edilir; bu nedenle ortadan kaldırılmaları gereken yapılar arasında yer alır. Buradaki amaç, karaborsacılık veya fiyat manipülasyonu gibi dış müdahaleler olmaksızın, piyasanın doğal dengesini bularak istikrarlı bir fiyat seviyesine ulaşmasıdır.¹²⁹

4.6.2. Kapitalist Sistemle Karşılaştırmalı Adalet Analizi

Kapitalist sistem, finansal serbestleşme süreçleriyle birlikte gelir ve servet dağılımında belirgin adaletsizliklere neden olmuştur. Yüksek faiz oranlarının piyasa koşullarına bırakılması, servetin küçük bir kesimin elinde yoğunlaşmasına zemin hazırlamış, sanayi

¹²⁶ Orman, *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*, 140.

¹²⁷ Paçacı, *İslâm Ticaret Hukuku*, 212.

¹²⁸ “Diyânet Hadislerle İslam”. “Müslim, Musakat, 129.”

¹²⁹ Döndüren, “İslâm’da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, 57.

kuruluşlarının el değiştirmesine ve firmaların borç batağına sürüklenmesine yol açmıştır. Bu durum, sermayedarları reel üretimden uzaklaştırarak, emeksiz kazanç sağlayan bir "rantiyeci sınıfın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu model, kaynakların verimsiz kullanılmasına, üretim faaliyetlerinin azalmasına ve işsizliğin artmasına sebep olarak toplumsal refahı düşürmüştür. Küçükkalay'ın da ifade ettiği gibi, cömertliğin ve dayanışmanın olmadığı bir toplumda adalet kendiliğinden var olamaz.¹³⁰

İslam iktisadı ise, bu sorunlara alternatif bir çözüm sunar. Faiz (riba) yasağı, risk-kâr paylaşımına dayalı finansal modeller ve zekât gibi mekanizmalarla, servetin dolaşımını teşvik eder ve ekonomik adaleti sağlamayı amaçlar. Zekât kurumu, sadece dini bir ibadet değil, aynı zamanda toplumda gelir ve servetin adil bir şekilde yeniden dağıtılmasını sağlayan çok önemli bir sosyal ve ekonomik mekanizmadır. Zekât ve sadaka, yoksulluğu azaltmaya ve sosyal dayanışmayı güçlendirmeye katkıda bulunur. Bu yaklaşım, Arif Ersoy'un da belirttiği gibi, "israfı önleyerek kaynakların verimli kullanılması ve paylaşımında adaleti tesis edici ilkeleri" içerir.¹³¹

4.6.3. İnsan Merkezli ve Toplumsal Refah Odaklı Yeni Bir Sistem Arayışı

Günümüzün aşırı tekelleşmiş finansal kapitalist yapısı, kendi oluşturduğu sorunları çözme yeteneğini kaybetmiştir. Artan gelir eşitsizlikleri, yükselen işsizlik oranları ve hane halkı borçluluğu, bu yapısal bozulmanın somut göstergeleridir. Bu nedenle, küresel düzeyde, mevcut ekonomik sisteme alternatif arayışları giderek artmaktadır.¹³²

İslam iktisadı, bu arayışlara insan merkezli, adalet ve hakkaniyet esaslı bir model sunarak cevap vermektedir. Bu sistem, bireysel özgürlükleri, toplumsal fayda ve adalet ilkeleriyle çatışmadığı sürece kutsal kabul eder. Ancak haksız rekabet, ekonomik tekelleşme ve fırsatçılık gibi ahlaki olmayan uygulamalara kesinlikle karşı çıkar.¹³³ Zekât, faiz yasağı ve ortaklık ekonomisi gibi mekanizmalarla, ekonomik refahın toplumun tüm kesimlerine yayılmasını hedefler. İslam iktisadı, sadece ekonomik bir sistem değil, aynı zamanda etik değerlere dayalı, sosyal adaleti ve toplumsal refahı önceleyen bütüncül bir yaşam

¹³⁰ A. Mesud Küçükkalay, *İktisadi Düşünce Tarihi* (Beta Yayınları, ts.), 410.

¹³¹ Ersoy, "İslam iktisadı ve iktisadi yapısı", 48-49.

¹³² İsa Yılmaz - İsmail Ünal, "Milli İktisattan İslam İktisat Düşüncesine: Ekonomik Çağdaşlaşmada Özgünlük Arayışı", *Journal of Islamic Economics* 2/2 (15 Temmuz 2022), 67.

¹³³ Paçacı, *İslâm Ticaret Hukuku*, 210-213.

anlayışıdır. Bu model, çağdaş dünyanın ekonomik sorunlarına karşı sürdürülebilir ve insani bir alternatif olarak önemini korumaktadır.

SONUÇ

Bu tez, kapitalist iktisadi sistemin faiz eksenli davranış kodlarını eleştirel bir yaklaşımla incelemiş ve bu modelin yol açtığı sorunlara karşı İslam iktisadının sunduğu alternatif paradigmayı mukayeseli bir şekilde analiz etmiştir. Çalışmanın başından itibaren ortaya konulan bulgular, insanlık tarihinin sosyoekonomik dönüşümlerinde, faizin merkezi bir rol üstlenerek sınıfsal eşitsizlikleri derinleştiren ve küresel dengesizlikleri körükleyen bir araç haline geldiğini göstermektedir. Kapitalist sistemin faiz temelli işleyişi, üretken sermaye ile finansal sermaye arasında çözümsüz bir çatışmaya dönüşmüş, bu da ekonomik krizlerin ve toplumsal huzursuzlukların ana kaynaklarından biri olmuştur.

Kapitalist iktisadın temel varsayımı olan "sınırsız ihtiyaçlar" ve "kıt kaynaklar" tezi, doğal çevrenin aşırı ve plansız bir şekilde tüketilmesine, dolayısıyla geri dönülmesi zor çevresel krizlere yol açmıştır. Küresel ısınma ve ekolojik tahribat gibi sorunlar, kapitalist sistemin sınırsız büyüme ve kâr maksimizasyonu hedeflerinin sürdürülemez olduğunu kanıtlamaktadır. Bu sistem, kendi neden olduğu sorunların faturasını, kontrollü nüfus azaltımı gibi etik dışı yöntemleri gündeme getirerek, toplumsal kitlelere kesme eğiliminde olmuştur. Finansal liberalleşme süreçleri, gelişmekte olan ülkeleri borçlanmaya ve dışa bağımlı hale getirerek, ulusal iktisadi iradelerini zayıflatmıştır. Bu durum, kapitalizmin sadece ekonomik bir model değil, aynı zamanda sömürüye dayalı bir hegemonya aracı olduğunu gözler önüne sermiştir.

Tezin üçüncü ve dördüncü bölümü ise, kapitalist sistemin bu yapısal sorunlarına karşı, ahlaki ve insani değerleri merkeze alan İslam iktisadi modelini kapsamlı bir alternatif olarak sunmuştur. İslam iktisadının temelinde, paranın pasif bir faiz geliri aracı olmaktan çıkarılıp, doğrudan üretime ve risk-kâr paylaşımına dayalı ortaklıklara yönlendirilmesi yer almaktadır. Faiz yasağı (riba), İslam'ın sosyal adalet, hakkaniyet ve emeğe dayalı kazanç ilkelerinin somut bir tezahürüdür. Bu yasağın getirdiği iktisadi ve sosyal hikmetler, sermayeyi statik bir değerden çıkarıp, onu dinamik ve üretken bir güce dönüştürmeyi amaçlar. Bu modelde, sermaye ve emek arasında adil bir risk paylaşımı sağlanarak, ekonomik aktörlerin çıkarları paralel hale getirilmekte ve böylece kapitalizmin neden olduğu sınıfsal ayrışmaların önüne geçilmektedir.

Çalışmada ayrıca, İslam iktisadının adil bir gelir ve servet dağılımını sağlamadaki rolü, zekât kurumu üzerinden incelenmiştir. Zekât, âtil serveti harekete geçirerek, toplumun dezavantajlı kesimlerinin ekonomik hayata dahil olmasını sağlayan ve böylece üretim-tüketim döngüsünü canlandıran kritik bir mekanizmadır. Bu döngü, bireysel zenginleşmeyi toplumsal sorumluluk bilinciyle bütünleştirerek hem ekonomik dinamizmi hem de sosyal dayanışmayı güçlendirmektedir. İslam iktisadının temelini oluşturan ahlak, adalet ve hakkaniyet ilkeleri, "ihtikar" gibi haksız kazanç yollarını yasaklayarak, ekonomik faaliyetlerin toplumsal faydayı gözetmesini zorunlu kılar.

Sonuç olarak, mevcut kapitalist iktisadi sistem, faiz, sınırsız tüketim ve sömürü ekseninde şekillenen davranış kodlarıyla küresel ölçekte finansal istikrarsızlık, derin gelir eşitsizlikleri ve ekolojik felaketler üretmektedir. Bu girdaptan çıkış yolu, iktisat bilimini sadece teknik bir mesele olarak görmekten vazgeçip, onu ahlaki, sosyal ve çevresel değerlerle yeniden bütünleştirmekten geçmektedir. İslam iktisadı, tam da bu noktada, insanı, toplumu ve doğayı merkeze alan, adil, sürdürülebilir ve etik bir ekonomik düzen inşa etme potansiyeline sahip güçlü bir alternatif olarak önümüzde durmaktadır. Bu bağlamda, bu tez çalışması, mevcut sistemin sorunlarını teşhis etmenin ötesinde, faizsiz, üretime ve paylaşmaya dayalı bir 'yeni finansal mimarinin gerekliliğini ve bu mimarinin Zekât, Risk-Kâr Paylaşımı ve Helal-Haram gibi İslam iktisat düşüncesinde mevcut köklü temellerini vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, Mehmet Ali (ed.). *Batı'da Siyasal Düşünceler: Sokrates'ten Jakobenlere: Sokrates'ten Jakobenlere*. İstanbul: İletişim Yayınları, 6. Basım, ts.
- Aydın, Nevzat. "Ahilikte İş ve Ticaret Ahlakının Hz. Peygamber'in Sünnetindeki Temel Referansları". *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2015), 87-103.
- Bayraç Naci. "Enerji Kullanımının Küresel Isınmaya Etkisi ve Önleyici Politikalar". *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/2 (Haziran 2010), 229-259.
- Blaug, Mark. *İktisat Kuramının Geçmişine Bakış*. ed. Ömer Faruk Çolak. çev. Alper Birdal. Ankara: Efil Yayınevi, 1962.
- Bulut, H.İbrahim - Er, Bünyamin. *Finansal Yenilik ve Açılımları ile Katılım Bankacılığı*. ed. Aydın Yabanlı. 15-70. İstanbul: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2009.
- Bulut, Mehmet. "1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş". *Bilig* 26 (2003), 77-101.
- Bursalı Mohan Y., Y. vd. *Örgütsel Yaşamda Güç ve Politika*. İstanbul: Gece Akademi, 2018.
- Chapra Muhammed Umer. *İslam İktisadında Ahlak ve Adalet*. çev. Saraç Mehmet. İstanbul: İsifam Yayınları, 2018.
- Çöloğlu, Halit. "İktisadi Sistemler Sistem-Doktrin-Eleştiri". *Ankara: Gazi Üniversitesi İİBF Yayınları*. Destebaşı, Ayşe Nur. "Enflasyon ve Faiz İlişkisi Üzerine İslamiyet Açısından Bir Değerlendirme". *Enderun* 2/1 (2018), 32-37.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitapevi Yayınları, 11. Basım, 1993.
- Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Yazar Yayınları, 23. Basım, 2014.
- Döndüren, Hamdi. "İslâm'da Para, Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri". *İslâmi Araştırmalar*, 56-70.
- Eğri, Taha vd. (ed.). *İslam iktisadını yeniden düşünmek*. İGİAD Yayınları, 2014.
- El-Karadavi, Yusuf. *İslam'da Helal ve Haram*. çev. Adem Çetinkaya. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2021.
- Eren, İsmail. "İslam'ın Ekonomik Yapısında İnsan Modeli: Homo Economicus İle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/1 (01 Mart 2013), 367-384.
- Ersoy, Arif. *İktisadi Düşünceler Tarihi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2012.
- Ersoy, Arif. "İslam iktisadı ve iktisadi yapısı: İnsan merkezli fitri iktisat ve iktisadi yapısı". *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi/Journal of Islamic Economics and Finance (JIEF)* 1 (2015), 37-64.
- Fuller, Gary. "Asthma Emergency Admissions Plunged as Lockdown Improved Air, Oxford Study Finds". *The Guardian* (09 Şubat 2024), blm. Environment. <https://www.theguardian.com/environment/2024/feb/09/asthma-emergency-admissions-plunged-as-lockdown-improved-air-oxford-study-finds>
- Gül, Ali Rıza. "İslam iktisat düşüncesinin Kur'an'daki temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 51/2 (2010), 27-78.
- Haldun, İbn. *Mukaddime*. çev. Süleyman Uludağ. 2 Cilt. İstanbul: Dergah Yayınları, 6. Basım, 2009.
- Hamitoğulları, Beşir. *Çağdaş iktisadi sistemler: strüktürel ve doktrinal bir yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 3. Basım, 1982.
- Harvey Davit. *Yeni Emperyalizm*. çev. A.B.Güçlü. İstanbul: Metis Yayınları, 2004.
- Hers, A. F. vd. "İslam İktisadında Bölüşüm Sisteminin Bir Aracı Olarak Zekâtın Rolü". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (2020), 273-304.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I Klasik Dönem(1302-1606) Siyasal Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*. 4 Cilt. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 59. Basım, ts.

- Karl Marx. *Kapital: Bir Ekonomi Politikin Eleştirisi*. çev. Alaattin Bilgi. İstanbul: Sol Yayınları, 1999.
- Khan, Muhammad Akram. *İslam İktisadına Giriş*. çev. Gökhan Umut. İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Kissinger, Henry. *Dünya Düzeni*. çev. Sinem Sultan Gül. Boyner Yayınları, 2016.
- Kolektif. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 46 Cilt. Ankara: İslam Araştırmaları Merkezi, ts.
- Korkut, Cem. *İslâm İktisadında Sermaye*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Korkut, Cem. "Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslam İktisadı". *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 16/59 (17 Kasım 2020), 212-243.
- Kök, Sabahat Bayrak. "Kapitalizmin Deşifresi: Kapitalist-Entelektüel İttifakı ve Bilim Değerindeki Düşüş ile Yaşanılan İlkesizlik". *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi* 10/1-Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU Armağan Sayısı (30 Mayıs 2023), 329-364.
<https://doi.org/10.47097/piar.1285943>
- Küçük, Orhan. "İslâm ekonomisi penceresinden temel iktisadi kavramlar, sorunlar ve öneriler". *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics içinde (ss. 1–10)*, 2017.
https://www.kastamonu.edu.tr/images/dokumanlar/arastirmavegelistirmemerkezleri/Kismer/F2_IslamEkoTemelKavram.pdf
- Küçükkalay, A. Mesud. *İktisadi Düşünce Tarihi*. Beta Yayınları, 5. Basım, ts.
- Lauderdale James Maitland. *Kıymet, Zenginlik ve Kapital*. çev. Mehmet Alkan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Lerner, Max. "The Wealth of Nations". <https://onthewing.org/user/Wealth%20of%20Nations%20-%20Intro%20by%20Lerner.pdf>
- Lester, Thurow. *Kıran Kırana: Japonya, Avrupa ve ABD Arasında Yaklaşan Ekonomik Savaş*. çev. Ayşe Karasu. İstanbul: Afa Yayınları, 1994.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altuntaş Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Nezih Hammad. *İktisadî Fıkıh Terimleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, ts.
- Nursi, Said. "Sözler". *Risale-i Nur Külliyyatı*. Erişim 27 Eylül 2025.
<http://kulliyat.risaleinurenstitusu.org/sozler/altinci-soz/33>
- Orman, Sabri. *İktisat, Tarih ve Toplum*. İstanbul: Küre Yayınları, 2001.
- Orman, Sabri. *İslâmî İktisat, Değerler ve Modernleşme Üzerine*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1. Basım, 2014.
- Ökte, M. Kutluğhan Savaş. "Antik Çağda İktisadi Düşünce". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7/24 (01 Temmuz 2008), 37-62.
- Paçacı, İbrahim. *İslâm Ticaret Hukuku*. Ankara: İlahiyat, 2022.
- Robinson, Joan. *İktisadi Felsefe*. çev. Mehmet Tomanbay. Ankara: V Yayınları. Erişim 25 Eylül 2025.
https://www.kitantik.com/product/Iktisadi-Felsefe_1br9qfwlzmmpdww13la
- Sander Oral. *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Yayınevi, 32. Basım, 2017.
- Serhendi, İmam-ı Rabbani Ahmed-i Faruki. *Mektubat Tercümesi*. Hakikat Kitabevi, 2013.
- Smith, Adam. *Milletlerin zenginliği*. çev. Haldun Derin. Ankara: M.E.B, 1948.
- Tabakoğlu, Ahmet. "Bir İlim Olarak İslam İktisadı". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 11-34.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Basım, 2008.
- Tomanbay, Mehmet. "İktisat bilimi ve son ekonomik kriz". *Gazi Üniversitesi İktisat Bölümü Yayını* 12/41 (2001), 39-50.
- Ülgener, Sabri F. *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası* -. İstanbul: Der Yayınları, 2. Basım, 1981.
- Weber Max. *Protestanlık Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2. Basım, 2019.
- Yeğin, Abdullah. *Osmanlıca-Türkçe İslami İlmi Felsefi - Yeni Lügat*. İstanbul: Hizmet Vakfı Yayınları, 1989. <https://www.nadirkitap.com/islami-ilmi-edebi-felsefi-yeni-l-gat-abdullah-yegin-kitap44047520.html>

- Yıldız, Mehmet Sami. *Bereket Âyetlerinde Bereketli Hayat (Bir Kur'an Alanına İktisat Alanından Bakış)*. Ankara: İlâhiyat, 2024.
- Yıldız Mehmet Sami. *Medeni Surelerde İslam Ekonomisi*. İstanbul: Şule Yayınları, 1. Basım, 2017.
- Yılmaz, İsa - Ünal, İsmail. "Milli İktisattan İslam İktisat Düşüncesine: Ekonomik Çağdaşlaşmada Özgünlük Arayışı". *Journal of Islamic Economics* 2/2 (15 Temmuz 2022), 67-86.
<https://doi.org/10.55237/jie.1100423>
- Zaim, Sebahattin. *İslâm Ekonomisinin Temelleri*. ed. Adem Esen vd. İstanbul: Elma Basım, 2010.
- "A Brief Biography of Adam Smith | Adam Smith Works". Erişim 19 Ekim 2025.
<https://www.adamsmithworks.org/documents/otteson-brief-smith-bio>
- "Diyanet Hadislerle İslam". Erişim 08 Ekim 2025. <https://hadislerleislam.diyanet.gov.tr/>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "İHYÂ". Erişim 12 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihya>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "İHYÂ". Erişim 25 Mayıs 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ihya>
- "Nüfus Azaltımı Gündemi ve Küresel Yönetim Tartışmaları". Avustralya: Australian Conservative News, 2009. <https://www.wired.com/2009/12/australian-coal-junketeers-blow-the-genocide>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "TAHCÎR". Erişim 13 Ağustos 2025. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tahcir>
- TDV İslâm Ansiklopedisi. "Veda Hutbesi". Erişim 14 Mayıs 2025.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/veda-hutbesi>

AKSARAY ÜNİVERSİTESİ TEZ DEĞERLENDİRME FORMU		
Öğrencinin Adı Soyadı: Haşim YANAR		Evet
Kapak		
1	Tez başlığı, tutanaktaki başlıkla aynı mı?	X
2	Kapakta ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
3	Kapak format kılavuzdaki kapak formatına uygun mu?	X
4	Kapakta yazılan tüm yazılar doğru olarak verilmiş mi?	X
İçindekiler		
5	Sayfa numaraları tam verilmiş mi?	X
6	Şekil, çizelge vb. listeleri verilmiş mi? Sıralaması doğru mu?	X
7	Özet, abstract, giriş, sonuçlar vb. bölümler var mı?	X
8	Yazım hataları kontrolü yapıldı mı?	X
Giriş		
9	Hazırlanan tezin önemini anlatıyor mu?	X
10	İkinci ve üçüncü dereceden başlık içermemeli kuralına uyuldu mu?	X
Özet/Abstract		
11	Kılavuza uygun mu?	X
12	Ay ve yıl savunmaya girilen tarihle tutarlı mı?	X
13	Özet; tek sayfa, tek aralık, tek paragraf kuralına uygun olarak yazıldı mı?	X
14	Bilim kodu, sayfa adedi, anahtar kelimeler ve tez danışmanı yazıldı mı?	X
Kaynakça		
15	Kaynakların tamamına metin içinde atıf yapıldı mı?	X
16	Kaynak formatı kılavuzdaki kaynak formatına uygun olarak hazırlanmış mı?	X
17	Atıf formatı kılavuzdaki atıf formatına uygun mu?	X
Atıf Yöntemi APA 7 ☐ CMS ☐ İSNAD ☐		
Genel Değerlendirme		
18	Etik beyan açıklaması okundu, uyuldu ve imzalandı mı?	X
19	Kabul/Onay sayfası kılavuzdaki formata uygun olarak düzenlenmiş mi?	X
20	Kabul /Onay sayfasında belirtilen oy birliği/oy çokluğu seçeneklerinden uygun olanı savunmayla tutarlı olacak şekilde belirlenmiş mi?	X
21	Sayfa kenar boşlukları ve sayfa numaraları kılavuzdaki formatına uygun mu?	X
22	Paragraf boşlukları ve metin satır aralığı kılavuza uygun olacak şekilde düzenlenmiş mi?	X
23	Başlık yazımları kılavuzdaki başlık formatlarına uygun mu?	X
24	Yazı tipi ve boyutu kılavuzdaki yazı tipi ve boyutu formatına uygun mu?	X
25	Şekil, çizelge vb. açıklama ve numaralandırmaları kılavuzdaki formata uygun olarak yazılmış mı?	X

İmza

Danışman Adı Soyadı

Doç. Dr. Mehterhan FURKANI